

Till statsrådet och chefen för Kulturdepartementet

Genom beslut den 17 oktober 1996 bemyndigade regeringen chefen för Kulturdepartementet att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att kartlägga situationen för boken och kulturtidskriften och att pröva hur ändamålsenliga de nuvarande statliga insatserna på området är samt lämna förslag till framtida statliga insatser.

Utredningen har antagit namnet Boken och kulturtidskriften

Med stöd av regeringens bemyndigande förordnade statsrådet Marita Ulvskog verkställande direktören Anna-Greta Leijon att vara särskild utredare fr.o.m. den 9 december 1996.

Som experter förordnades den 15 januari 1997 Kristina Ahlinder, direktör, Svenska Förläggareföreningen, Joneta Belfrage, bibliotekarie, Sveriges Allmänna Biblioteksforening, John Erik Forslund, förbunds- direktör, Sveriges Författarförbund, Birgit Gunnarsson, departements- sekreterare, Kulturdepartementet, Anna-Sofia Quensel, journalist, Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter, Thomas Rönström, direktör, Svenska Bokhandlareföreningen samt Barbro Thomas, avdelnings- direktör, Kulturrådet.

Till huvudsekreterare förordnades fr.o.m. den 15 januari 1997 Marianne von Baumgarten Lindberg. Tjänstgöringen avsåg 75 % av heltidstjänstgöring. Till biträdande sekreterare förordnades fr.o.m. den 5 februari 1997 departementssekreteraren Nina Ulvelius. Inger Wadman Kaaling förordnades fr.o.m. den 17 februari 1997 att biträda utredningen. Monica Berglund och Anneli Giorgi har varit utredningens assistenter.

Boken och kulturtidskriften överlämnar härmed sitt slutbetänkande
Boken i tiden. Vårt uppdrag är därmed avslutat.

Stockholm i oktober 1997

Anna-Greta Leijon

Marianne von Baumgarten Lindberg

Nina Ulvelius

Inger Wadman Kaaling

Innehåll

Sammanfattning	11
Författningsförslag	17
Utredningens arbete	19
1 Kulturperspektiv	21
1.1 Är det viktigt med litteratur?.....	22
1.2 Boken och tidskriften i samhällsdebatten.....	24
1.3 Det svenska språket.....	25
1.4 Boken i ett framtidsperspektiv.....	26
2 Boken och läsarna	29
2.1 Bakgrund.....	29
2.2 Mediakonsumtion.....	31
2.3 Barns och ungdomars läsning.....	38
2.4 Vuxna läsare.....	43
2.4.1 Poesi eller fakta – vad läser vi?.....	47
2.4.2 Låna, köpa, få.....	48
2.5 Sammanfattning.....	50
3 Författarna	51
3.1 Sveriges Författarförbund (SFF).....	51
3.2 Författarnas inkomster.....	51
3.3 Sveriges författarfond.....	53
3.4 Författarcentrum.....	55

4	Den svenska modellen – en historisk återblick.....	57
4.1	Den svenska avvecklingen av fastprissystemet.....	57
4.1.1	Övergången till fria priser	57
4.1.2	Staten och bokmarknaden.....	60
4.1.3	Bokbranschen efter 1970.....	61
5	Förlag och utgivning	67
5.1	Den svenska förlagsstrukturen	67
5.2	Stora förlag	68
5.3	Medelstora och mindre förlag	79
5.4	Förlagens utgivning.....	84
5.5	Fakturerad försäljning	91
5.6	Den statistik som redovisas i dag	92
5.7	Den svenska bokmarknaden.....	93
5.8	Läromedelsförsäljningen.....	95
6	Handeln med böcker	97
6.1	Bokhandeln.....	97
6.1.1	Inledning.....	97
6.1.2	Detaljhandelsmarknaden - hur ser den ut?	98
6.1.3	Bokhandelns lönsamhet och omsättning	102
6.1.4	Geografisk spridning	103
6.1.5	Faktorer som styr bokinköpen.....	104
6.1.6	Sortimentsbredd.....	105
6.1.7	Utbildning för bokhandeln	107
6.2	Varuhus och annan detaljhandel	108
6.3	Antikvariat.....	108
6.4	Bokklubbarna	111
6.4.1	Kort historik	111
6.4.2	Bokklubbarnas ekonomi och struktur.....	118
6.4.3	Bokklubbssiffror.....	119
6.5	Internet	119
6.5.1	Internetbokhandel	119
6.5.2	Print-on-demand	122
6.5.3	EDI	122

6.6	Grossister och distributionsföretag	123
6.6.1	AB Seelig & Co.....	123
6.6.2	Förlagssystem.....	124
6.6.3	Förlagens egna distributionsföretag	125
6.7	Kommunernas inköp av böcker.....	127
6.8	Bokpriser	130
6.9	Portot	131
7	Biblioteken.....	133
7.1	Bibliotekslagen.....	133
7.2	Folkbiblioteken.....	134
7.3	Skolbiblioteken.....	138
7.4	Forskningsbiblioteken	140
7.5	Utbildning.....	142
7.6	Spridning av de litteraturstödda titlarna vid biblioteken	143
7.7	Sveriges Allmänna Biblioteksörening (SAB).....	148
7.8	Bibliotekstjänst AB (BTJ).....	149
7.9	UNESCO:s Folkbiblioteksmanifest	152
7.10	Några iakttagelser.....	153
8	Statligt stöd i dag	155
8.1	Utgivningsstöd	156
8.1.1	Bakgrund	156
8.1.2	Nuvarande utgivningsstöd.....	157
8.1.3	Spridningen av de litteraturstödda titlarna	169
8.2	Stöd till bokhandeln	173
8.2.1	Bakgrund	173
8.2.2	Bokbranschens Finansieringsinstitut AB (BFI)	174
8.2.3	Stödformerna	176
8.3	En bok för alla.....	179
8.3.1	Bakgrund	179
8.3.2	Verksamhet och finansiering.....	179
8.3.3	Kritik och utvärderingar	180
8.4	Stöd till folk- och skolbibliotek.....	181
8.4.1	Bakgrund	181
8.4.2	Inköpsstöd till biblioteken	182
8.4.3	Bidrag till läsfrämjande verksamhet för barn och unga	183
9	Internationell utblick	185

9.1	Norge.....	185
9.2	Danmark.....	187
9.3	Finland.....	190
9.4	EU.....	193
9.4.1	Kulturpolitiken i Romfördraget.....	193
9.4.2	Kulturprogram.....	201
10	Litteraturen i förskolan och skolan	205
10.1	Förskolan.....	205
10.1.1	Bakgrund.....	205
10.1.2	Barnomsorg och skolakommittén.....	205
10.1.3	Regelverk.....	206
10.1.4	Mål – språk och litteratur.....	207
10.2	Skolan.....	209
10.2.1	Centrala direktiv för skolan.....	209
10.2.2	Litteraturen i grundskolan.....	209
10.2.3	Mål i litteraturämnet.....	210
10.3	Litteraturen i gymnasiet.....	211
10.3.1	Svenska för gymnasiet.....	211
10.4	Kultur i skolan/Lärandemiljö.....	212
10.5	Avslutande kommentar.....	213
11	Kulturtidskrifterna	215
11.1	Inledning.....	215
11.2	Det statliga tidskriftsstödet.....	219
11.3	Tidskriftsverkstäderna.....	222
11.4	Tidskriftsutgivningen i Sverige.....	226
11.5	Tidskriftsläsning.....	228
11.6	Intresseföreningar inom tidskriftsområdet.....	231
11.7	Tidskrifternas referensdatabaser.....	233
11.8	Portofrågan.....	235
11.9	Distribution och lösnummerförsäljning.....	238
11.10	Upphovsrätt.....	245
11.11	Minskade biblioteksprenumerationer – ökad kopiering.....	248
11.12	Tidskrifter på bibliotek.....	251

12	Överväganden och förslag	257
12.1	Överväganden.....	257
12.2	Införandet av en kulturpolitisk paragraf.....	266
12.3	Förslag angående litteraturstödet	277
12.3.1	Distribution till biblioteken	277
12.3.2	Distribution till bokhandeln	279
12.3.3	Stöd till katalog och läsfrämjande	281
12.3.4	Upplagespärren	282
12.3.5	Litteratur på invandrar- och minoritetsspråk.....	284
12.3.6	Öppen stödordning för litterär verksamhet	286
12.4	Stöd till bokhandeln	288
12.5	Läsfrämjande insatser.....	291
12.5.1	Barnbokskatalog.....	291
12.5.2	Läsfrämjande för barn	293
12.6	Kulturtidskrifterna.....	296
12.6.1	Omfördelning av tidskriftsstödet.....	296
12.6.2	Stöd till kulturtidskriftskatalog.....	298
12.6.3	Försöksverksamhet vid bibliotek.....	300
12.6.4	Kulturtidskrifter på kassett	301
12.7	Förbättrad statistik på litteratur- och tidskriftsområdet	302

Bilagor

Bilaga 1	Kommittédirektiven	309
Bilaga 2	Media och berättande – av Peter Gärdenfors.....	315
Bilaga 3	Internet och den litterära processen – av Johan Svedjedal	337
Bilaga 4	Distribution av böcker genom detaljhandeln 1996 – av Leif Olsson	353
Bilaga 5	Lönsamhetsanalys - bokhandel – av Leif Olsson.....	385
Bilaga 6	Den svenska bokmarknaden 1996 – en översikt av Leif Olsson	391
Bilaga 7	Analys litteraturstödda titlar – av Leif Olsson.....	403
Bilaga 8	Bibliotekslag (1996:1596).....	421
Bilaga 9	Förordning (1996:1608) om statsbidrag till folkbiblio- tek	423
Bilaga 10	Förordning (1993:449) om statligt litteraturstöd	427
Bilaga 11	Avtal mellan staten och En bok för alla AB.....	433
Bilaga 12	Förordning (1985:525) om statligt stöd till bokhandeln	437

Bilaga 13	Förordning (1993:567) om statligt stöd till kulturtidskrifter	445
Bilaga 14	Statens kulturråds stöd och avslag till kulturtidskrifter budgetåret 1997	449
Bilaga 15	Enkätresultat kulturtidskrifter	459

Sammanfattning

Bokmarknaden har genomgått radikala förändringar under de senaste tjugofem åren. Förlagsstrukturen i dag karakteriseras av stora koncerner och ett antal mindre förlag, ofta med specialiserad utgivning. Flera av de medelstora förlagen har antingen gått upp i större koncerner eller försvunnit. Under utredningstiden har två stora samgåenden ägt rum, ett inom Bonniersfären genom sammanslagningen av Albert Bonniers Förlag och Bokförlaget Bonnier Alba och en genom KF Medias uppköp av Norstedts Förlag. KF Media, som äger Rabénförlagen, får nu genom samgåendet med Norstedts också del i Månadens Bok och Böckernas Klubb, förutom Barnens Bokklubb och bokklubben Clio. KF Media blir en betydande aktör på förlags- och bokklubbssidan liksom inom detaljhandeln, genom Akademibokhandelsgruppen.

Också bokhandeln har förändrats under senare år. Det övervägande antalet bokhandlar ingår i olika bokhandelskedjor, såsom Bokia och Julbocken.

Den modernisering och rationalisering som ägt rum på bokmarknaden har hittills skett inom ramen för den traditionella marknaden med författare, förläggare, tryckare, bokhandlar och bokklubb. Med data-tekniken öppnar sig nya möjligheter. Den elektroniska boken har gjort sitt intåg på marknaden och multimedia kommer säkerligen att spela en betydande roll när det gäller läromedel och produkter riktade till barn.

Print-on-demand-tekniken – som redan i dag används inom universiteten – innebär att såväl förlag som bokhandlar kommer att kunna tillhandahålla böcker som finns lagrade på diskett, i dataminne eller på Internet. Uppkopplingen till Internet innebär att böcker kommer att vara tillgängliga på ett helt nytt sätt. En person kan sitta vid sin dator i Sveg och där läsa om och beställa böcker från hela världen. I dag är utbudet på nätet över 3 miljoner titlar.

Utvecklingen är snabb och ingen kan säga vad den kommer att betyda för bokmarknaden.

Boken lever inte i en isolerad värld. Samhället har förändrats och media styr våra vanor i ökande grad. Det gäller även litteraturen. Vi nås av information om litteraturen inte bara genom besök i bokhandeln

eller på bibliotek utan också genom tidskrifter, tidningar, radio och TV. Informationen tenderar att koncentreras kring ett fåtal författare och boktitlar.

Samhället har förändrats också i en annan mening. Det som den franske sociologen Robert Escarpit betecknade som ”de två kretsloppen” – det kulturella och det populära – verka upplösas. Mycket tyder på att det inom en snar framtid endast kommer att finnas ett kretslopp, det populära. I dag hittar vi kvalitetspocketen på Centralstationen, flygplatsen och i kiosken och den populära bästsäljaren i bokhandeln och på biblioteket. I Sverige har försäljningsökningen av pocketböcker varit stor också vad gäller kvalitetspocket inom skön- och facklitteratur. Den s.k. kiosklitteraturen har däremot minskat i betydelse.

Underhållningslitteraturen dominerar stort oavsett läsargrupp. Läsarundersökningar visar att hög- och lågutbildade i stor utsträckning har samma smak och läsval. Hos de högutbildade finns inte en mer utbredd läsning eller smak för kvalitetsböcker än bland läsare i övriga utbildningsgrupper.

Den nya tekniken kan innebära ett hot mot den lokala bokhandeln och dess lönsamhet men den kan också öppna nya möjligheter och konkurrensfördelar. Priskonkurrensen med Internet kan få effekter både för bokhandeln och bokklubbarna. För de mindre förlagen är den tilltagande koncentrationen genom koncernbildningar ett hot. De större koncernerna bygger upp egna försäljningskanaler, vilket medför att de mindre får svårigheter att komma med i de stora bokklubbarna. Bokhandelskedjorna får förmånligare villkor från de stora förlagen vilket gör dem mindre benägna att välja böcker från små förlag. Ett fungerande mellanled är därför av stor betydelse för både de mindre bokhandlarna och de mindre förlagen. Saknas en sådan knutpunkt ökar risken för att kvalitetslitteraturen inte sprids. Det framtida ägandet av distributionsföretaget Seelig är under diskussion.

Det statliga produktionsstödet har möjliggjort utgivning av kvalitetslitteratur och många mindre förlag hittar i dag sina ”nischer” som gör att de kan överleva i skuggan av de stora. Min konklusion är att de mindre förlagen och de mindre bokhandlarna behöver fortsatt och utökat stöd från statsmakternas sida. Distributionen av kvalitetslitteraturen måste stärkas. Den nya tekniken och Internet kan teoretiskt öka tillgängligheten, men mötet mellan boken och läsaren måste också äga rum fysiskt – i bokhandeln och på biblioteket.

Boken lever i hård konkurrens med andra media. Vi ägnar en betydligt mindre del av fritiden åt att läsa än åt att titta på TV och lyssna på radio. Läsarundersökningar visar glädjande nog att andelen dagliga läsare i den vuxna befolkningen ökat under den senaste tioårsperioden.

Oroande är dock att läsandet har minskat bland barn och ungdom. Läsinlärning börjar tidigt, långt innan barnen börjar skolan. Barn behöver tidig stimulans för att utveckla ett rikt språk. Jag föreslår därför insatser för *läsfrämjande* riktade till de små barnen.

Jag anser det motiverat att staten stöder distribution likaväl som produktion av kvalitetslitteratur. De litteraturstödda titlarna bör rimligen finnas tillgängliga på biblioteken. Jag föreslår därför ett *distributionsstöd* för dessa titlar. Förslaget innebär att länsbiblioteken erhåller ett visst antal exemplar av varje litteraturstödd titel.

Bokhandeln är den viktigaste försäljningskanalen för kvalitetslitteratur. Jag anser att den mindre bokhandeln behöver ytterligare stöd och föreslår därför höjningar av såväl *kreditstöd* som *sortimentsstöd* samt ett *förstärkt teknikstöd*.

Bokbranschen och den svenska staten har var och en på sitt sätt försökt parera den utveckling som blivit en följd av den fria prissättningen på böcker. Förlagen har i sin verksamhet integrerat distributionsledet genom att starta bokklubbar. Bokhandeln har svarat med att bilda kedjor för att få bättre villkor för sina bokinköp från förlagen

Man kan publicera, beställa, sälja, köpa och läsa litteratur via nätet. Fler författare, förlag och tidskrifter publicerar verk direkt på Internet. De stora förlagen har titelinformation på nätet. Det har uppstått en priskonkurrens mellan Internethandel och vanlig bokhandel. Det är svårt att säga vad detta kan leda till. Den korta utredningstiden har inte medgett en djupare analys av konsekvenserna av den växande användningen av Internet.

Litteraturstödet har med all säkerhet bidragit till att bredden i utgivningen av kvalitetslitteratur kunnat upprätthållas. Även de mindre förlagen har tack vare stödet kunnat ge ut kvalificerad litteratur. Däremot har såväl distribution som marknadsföring av litteraturstödda titlar varit helt och hållet beroende av förlagens, bibliotekens, bokklubbarnas och bokhandelns insatser. Att staten stöder produktion men inte distribution av kvalitetslitteratur anser jag vara både inkonsekvent och oförenligt med principer för god hushållning. Kompletterande stöd för distribution och information är nödvändiga.

Vår undersökning om spridningen av de litteraturstödda titlarna visar att ca 10 % av dem trycks i upplagor över 10 000. Samtidigt ökar ansökningarna inom de olika stödordningarna så att många kvalitetsböcker inte får stöd på grund av knappa ekonomiska resurser. Det bör vara möjligt att inom ramen för utgivningsstödet frigöra medel genom införandet av en *upplagespär*.

För *litteratur på invandrar- och minoritetsspråk* utgår för närvarande ett allmänt förlagsstöd. Enligt min uppfattning är det viktigt att i fråga om kvalitet jämställa litteratur på invandrar- och minoritetsspråk

med den litteratur som kommer ut på svenska. Jag lägger därför förslag till förändringar i stödordningen.

Det är enligt min uppfattning av största vikt att kunskapen om bok- och tidskriftsmarknaden fördjupas och att *effekten* av statens insatser *utvärderas*. Jag har vid genomgången funnit att det finns brister i statistiken som gör det svårt att få en korrekt uppfattning om den rådande situationen. Jag lämnar därför förslag om hur kunskapen om bokmarknaden skall kunna förbättras.

Kulturtidskrifterna är viktiga i den demokratiska processen som forum för debatt och analys då massmediernas information tenderar att bli alltmer fragmentarisk. Tidskriften kan ge röst åt olika intressen, åsiktsinriktningar och grupper i samhället när ägarkoncentrationen ökar i andra medier. Samtidigt som den nya tekniken gett bättre möjligheter att starta och ge ut kulturtidskrifter har deras överlevnadsmöjligheter försämrats. Jag lämnar förslag till förändringar i det statliga stödet till *kulturtidskrifter* och för att förbättra informationen om kulturtidskrifter.

Posten har under de senaste åren kraftigt höjt *portot* och nya höjningar väntas i januari 1998. Portohöjningarna har framför allt drabbat kulturtidskrifter, mindre förlag, mindre bokklubbar, bokhandlarna och antikvariaten, eftersom de inte har samma möjligheter att nå upp till de volymer som krävs för egna avtal med Posten.

Frågan om portokostnaderna är viktig ur kulturpolitisk synvinkel och kräver därför en grundlig analys som det tyvärr inte varit möjligt för min utredning att genomföra.

Enligt direktiven ingår inte i utredarens uppdrag att pröva frågor om *mervärdesskatt*.

Jag menar dock att i ett hänseende måste frågan om mervärdesskatt beaktas och det gäller införselmoms på böcker vid privatköp, bl.a. via Internet. För bokmarknaden i Sverige innebär den ökande Internetförsäljningen från utlandet ett hot. Upprätthållandet av nationella skattesatser som väsentligt avviker från omvärlden kan innebära en ökad Internetförsäljning. Det finns risk för att bokhandeln kommer att fungera som en utställningsplats för utländska böcker och att kunder köper via Internet från utlandet. Den stora oklarhet som i dag råder beträffande mervärdesskatt och import av böcker och om de konsekvenser detta kan få för tillgängligheten gör att jag hemställer att regeringen utreder frågan.

Den ena författarens verk är inte utbytbar mot den andras. Boken är på en gång handelsvara och litterärt verk och har stor kulturpolitisk betydelse. Det bör enligt min mening beredas utrymme för att *inom konkurrenslagstiftningen* ta hänsyn till bokens särart och ge möjlighet till branschöverenskommelser, t.ex. när det gäller prissättning på

böcker och ”karenstid”. Jag föreslår att avtal mellan företag som tillgodoser *viktiga kulturella ändamål*, och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av tryckta skrifter, undantas från vissa av konkurrenslagens bestämmelser.

Författningsförslag

Förslag till

Lag om ändring i konkurrenslagen (1993:20)

Härigenom föreskrivs att 6 § konkurrenslagen skall ha följande lydelse samt att i samma lag skall införas en ny 18 d § av nedanstående lydelse.

Nuvarande lydelse

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17 eller 18 c §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrída konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,

Föreslagen lydelse

6 §

Om något annat inte följer av beslut enligt 8 eller 15 § eller av 13 §, 17, 18 c *eller* 18 d §, är avtal mellan företag förbjudna om de har till syfte att hindra, begränsa eller snedvrída konkurrensen på den svenska marknaden på ett märkbart sätt eller om de ger ett sådant resultat.

Detta gäller särskilt sådana avtal som innebär att

1. inköps- eller försäljningspriser eller andra affärsvillkor direkt eller indirekt fastställs,

Nuvarande lydelse

2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,

3. marknader eller inköpskällor delas upp,

4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

Föreslagen lydelse

2. produktion, marknader, teknisk utveckling eller investeringar begränsas eller kontrolleras,

3. marknader eller inköpskällor delas upp,

4. olika villkor tillämpas för likvärdiga transaktioner, varigenom vissa handelspartner får en konkurrensnackdel, eller

5. det ställs som villkor för att ingå ett avtal att den andra parten åtar sig ytterligare förpliktelser som varken till sin natur eller enligt handelsbruk har något samband med föremålet för avtalet.

8 d §

Förbudet i 6 § gäller inte för sådana avtal mellan företag som tillgodoser viktiga kulturella ändamål och som främjar tillkomst, distribution och försäljning av böcker. Sådana avtal anges i verkställighetsföreskrifter av regeringen.

Utredningens arbete

I arbetet med kartläggningen av bokmarknaden och kulturtidskriftsmarknaden har utredningens sekretariat och i förekommande fall även utredaren haft en mängd kontakter med branschföreträdare. Det gäller såväl enskilda representanter för förlag, bokhandel, bibliotek och distributörer som tjänstemän på Statens kulturråd, En bok för alla, Svenska Barnboksinstitutet, Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI), Kungliga biblioteket, Svenska Kommunförbundet, liksom branschorganisationerna. Utredaren har också varit i kontakt med de små förlagens branschorganisation, NOFF.

Utredningen har sammanträtt med expertgruppen vid 12 tillfällen under 1997: den 22 januari, 7 februari, 7 mars, 14 maj, 19 juni, 6 augusti, 15 augusti, 3 september, 15 september, 29 september, 3 oktober samt den 13 oktober.

Utredningen har hållit två seminarier i egen regi och ett i samarbete med Kulturrådet.

Den 17 april hölls ett heldagsseminarium om fasta bokpriser, där författare, bokhandlare, förläggare, representanter från Konkurrensverket, från Norge, Danmark och Finland samt Europeiska Förläggarefederationen deltog.

Den 26 maj anordnades på Nobelbiblioteket i samarbete med Kulturrådet ett seminarium om kulturtidskrifterna. Författare, bibliotekari-er och tidskriftsmedarbetare deltog och diskuterade bl.a. problem och möjligheter beträffande upphovsrätt, kopiering mm.

Den 29 maj höll utredningen ett heldagsseminarium om läsfrämjande arbete med författare, bibliotekari-er och förlagsrepresentanter, liksom representanter från Svenska Barnboksinstitutet, Läs- och skrivkommittén, En bok för alla, radio och TV samt Kulturrådet. Flera forskare, både inom media och barnlitteratur deltog.

Utredningen har mottagit en skrivelse från Bokbranschens Finansieringsinstitut (BFI), där BFI redogör för behovet av en förstärkning av stödet till bokhandeln. En skrivelse har även ställts till såväl utredningen som till Utredningen om den konstnärliga arbetsmarknaden från Författarcentrum, som tar upp frågan om att erhålla verksamhetsbidrag.

Utredningssekretariatet har haft kontakter Barnomsorg- och skolkommittén, BOSK (U 1996:04), Läs och skriv-kommittén (U 1996:03), Kultur i Skolan, Rådet för mångfald inom massmedierna (Ku 1995:01) och IT-kommissionen (K 1995:01).

För att få en större kunskap om bokmarknaden har utredningen låtit genomföra flera olika studier: *Lönsamhetsanalys – bokhandel* (bilaga 5) är en analys av bokhandelns omsättning och lönsamhet. *Den svenska bokmarknaden 1996* (bilaga 6), redovisar resultatet av utredningens enkätundersökning om de förlag som ej är medlemmar av Svenska Förläggareföreningen. Studien *Distribution av böcker genom detaljhandeln* (bilaga 4) är en genomgång av försäljningen av böcker genom såväl bokhandel som andra försäljningsställen. *Analys litteraturstödda titlar* (bilaga 7), är en redovisning av utredningens enkätundersökning till förlag som erhållit litteraturstöd. Spridningen av de litteraturstödda titlarna genom olika försäljningskanaler har undersökts. Bokhandelskonsulten Leif Olsson har utfört studierna om Bokhandelns lönsamhet, Den svenska bokmarknaden och Distribution av böcker genom detaljhandeln.

Kulturtidskrifternas specifika problemområden har särskilt analyserats. Redaktör Barbro Blomberg har sammanställt detta avsnitt. En enkätundersökning i syfte att kartlägga kulturtidskrifterna har genomförts i samarbete med Föreningen för Sveriges Kulturtidskrifter. Utredningsresultatet redovisas i kapitel 11.

I bilagorna *Media och berättande* (bilaga 2) och *Internet och den litterära processen* (bilaga 3) redovisas några olika framtidsbilder där bokens förändrade roll i informationssamhället belyses ur olika synvinklar. ”Media och berättande” har skrivits av professor Peter Gärdenfors och ”Internet och den litterära processen” har skrivits av professor Johan Svedjedal.

1 Kulturperspektiv

*Där hänger på boklådsvinnet
en tunnklädd liten bok.
Det är ett urtaget hjärta
som dinglar där på sin krok.*

August Strindberg

”Är inte i själva verket boken, och då kanske särskilt den traditionella skönlitteraturen, som konstform på väg att konkurreras ut av modernare media, som kan överta dess roll som central källa för information och upplevelse?--- Att boken i en framtid kommer att utsättas för ökad konkurrens i den meningen att nya media tillkommer är självklart.” Denna oro för boken framskyntar i Litteraturutredningens huvudbetänkande Boken från 1974. Utredningens slutsats blir ändå att: ”en allmän samhällsutveckling med förbättrade levnadsvillkor, stigande utbildning och ökad information via övriga media inte heller fortsättningsvis kommer att hota bokens ställning utan snarare stärka den.”¹

Som förutspåddes för över 20 år sedan har boken, trots mediaexplosionen, försvarat sin ställning relativt väl. Under 1990-talet har dock bokläsningen minskat bland yngre. Det finns också stora skillnader mellan olika individers inställning till böcker och bokläsning. Utbildningsnivån i landet har höjts och fler läser böcker nu än för 20 år sedan. Den genomsnittliga lästiden har däremot minskat, framför allt bland barn och unga. Allt färre barn läser själva eller har någon som läser för sig. Det gäller framför allt bland barn till lågutbildade föräldrar. Den tillgängliga statistiken över bokläsning är dock långt ifrån heltäckande och i vissa fall motstridig.

Klart är att boken får betydligt mindre del av vår tid än TV och radio. Men vi lever i en skriftkultur där allt från rim och ramsor till grundlagen utgörs av texter. Böcker, tidningar och tidskrifter är en del av vår vardag.

Hur ska då dessa hävda sig i konkurrensen om människors tid och intresse? Hur får t.ex. den lågmälda boken en röst som hörs i larmet

¹ Källa: Boken, SOU 1974.

från TV, datorspel och MTV och gör våra barn och ungdomar till framtidens ivriga läsare?

1.1 Är det viktigt med litteratur?

*Flitigt läsa gör dig klok,
därför läs varenda bok.
Falstaff, fakir*

Politiker, bibliotekarier, lärare och kulturutövare av skilda slag uttrycker ofta en kärlek till det tryckta ordet och en tilltro till bokens överlägsenhet gentemot andra medier, som bärare av såväl kulturvärden som information, som källa till njutning och som instrument för språkinläringen.

En av bibliotekspionjärerna i vårt land, Maria Larsen som var föreståndarinna för Dicksonska folkbiblioteket mellan åren 1905–1934, summerade 1922 bibliotekets uppgifter på ett sätt som står sig än i dag.

”Biblioteket står öppet för barnen, som i oändliga skaror strömma dit och öppnar för dem sagans underbara värld, det står till tjänst för de studerande, som vilja ha stoff för en kria eller ett föredrag, folkbildare, föreläsare ha där sin materialgård. Genom sina väl försedda skönlitterära avdelningar med såväl äldre som yngre litteratur lämnar det förströelse åt såväl äldre som yngre. Man kan fördjupa sig i vårt lands rika litteratur, som fått ålderns patina över sig, man kan se vad dagens diktare har att säga. Man kan, då man trött kommer från dagens arbete, gå in och få en tidskrift eller man tager hem en rolig bok efter sitt kynne.”

Tidskriften fyller en särskilt viktig funktion inom skol- och biblioteksområdena. Utifrån sin periodiska bevakning inom de flesta ämnesområden fungerar den som en ovärderlig kunskapskälla inte minst genom att täcka det stora behovet av samtidsorientering. Tidskriften har i allmänhet mer utrymme än dagspressen för utförliga presentationer och kritisk analys.

Av regeringens budgetproposition framgår att man också från statsmakternas sida vill betona hur viktig litteraturen är. Den 1 januari 1997 infördes en bibliotekslag som tydligt slår fast att det i alla kommuner skall finnas ett bibliotek som avgiftsfritt lånar ut böcker till medborgarna. Folkbiblioteken har en lång tradition av läsfrämjande arbete, inte minst bland barn. På biblioteken finns en stor del av kvalitetslitteraturen och många kulturtidskrifter tillgängliga. Under 1990-talet

har dock biblioteksväsendet drabbats av nedskärningar, både i fråga om mediainköp och personal.

Statsmakternas insikt om bibliotekens betydelse har resulterat i att det från år 1997 satsas 25 miljoner kronor på böcker till folk- och skolbibliotek, samt ges 5 miljoner i engångsanslag till läsfrämjande insatser. En mängd projekt, på såväl nationell som lokal nivå, har startats.

Litteraturens stora roll för barn och ungdom betonas i kursplanen för svenskämnet:

”Skönlitteraturen öppnar nya världar och förmedlar upplevelser av spänning, humor, tragik och glädje. Skönlitteraturen hjälper eleverna att förstå världen och sig själva. Litteraturläsning är också viktig för att utveckla den egna språkbehandlingen och språkriktigheten.

Skönlitteraturen ger kunskaper om barns, kvinnors och mäns livsvillkor under olika tider och i olika länder. Litteraturen ger också perspektiv på det nära och vardagliga. Det är viktigt att eleverna från det första skolåret till det sista får möta litteraturen i myter, sagor och sägner, i dikter, pjäser och prosaberättelser, i såväl barn- och ungdomslitteratur som vuxenlitteratur. Arbetet kring litteraturen genom samtal, skrivande eller dramatisering hjälper eleverna att få svar på de stora livsfrågorna. Skönlitteraturen bär en del av vårt kulturella arv och förmedlar kunskaper och värderingar. Litteratur fungerar som ett kitt i en kulturgemenskap och skolan har ett ansvar att lyfta fram den aspekten.”²

Trots skolans höga ambitionsnivå finns ett stort antal elever som får betyget ”icke godkänd” efter årskurs 9. Många av dem har läs- och skrivsvårigheter. Dessa ungdomars problem var ofta mer eller mindre uttalade redan när de började i skolan. På nio år har inte skolan hunnit reparera bristerna i deras kunskaper. Problemen har uppmärksammats alltför sent. Om de barn vars föräldrar av olika anledningar inte kan, vill eller orkar ge inspiration till läsande ska kompenseras, måste åtgärder till tidigt, när barnen är riktigt små.

I förskolan, som når så gott som alla barn, bör det också finnas böcker tillgängliga. I några kommuner finns försöksverksamhet med samarbete mellan bibliotek och barnavårdscentral. En del daghem bygger systematiskt upp barnbibliotek och lägger stor vikt vid läsning även för de minsta. Betydelsen av denna tidiga kontakt med böcker kan inte nog understrykas.

² Källa: Kursplan i svenska för grundskolan.

1.2 Boken och tidskriften i samhällsdebatten

Litteraturens uppgift i samhället har debatterats i mer än tvåtusen år. Vid olika tillfällen har påbjudits litterära doktriner och avvikelser har förbjudits. Litteraturen har emellertid ständigt sprängt sina ramar, erövat nytt stoff och skapat nya former ofta mot "maktens" vilja. Litteraturen, liksom övriga konstarter, är beroende av samhällsklimatet. Litteraturen hämtar inspiration och näring från verkligheten men kan samtidigt påverka utvecklingen. Bokens och kulturtidskriftens betydelse, både som kunskapskälla och väckarklocka kan inte överskattas.

Skönlitteraturen förmedlar tankar, känslor och idéer. Barn- och ungdomslitteraturen blir en första inkörspport till fördjupning och inläring av språket, medan facklitteraturen blir en källa till kunskap och debatt.

Förståelse för det samhälle vi lever i, för såväl historiska sammanhang som för nuet, är också en förutsättning för vår medverkan i den demokratiska processen. Kunskap motverkar maktlöshet. Litteraturen är en rik källa att ösa ur då vi söker våra rötter.

Läsupplevelser som berör oss starkt ger oss förmåga till medkänsla. Det finns otaliga exempel på hur litteraturen förmedlat inlevelse. Anne Franks dagbok har t.ex. avslöjat förföljelsens terror för generationer ungdomar. Detta djupt personliga vittnesmål har inte bara gett en stark läsupplevelse utan också ökad insikt om ett fasansfullt historiskt skeende.

Litteraturen har också spelat en stor roll i den politiska omvandlingsprocessen genom att kasta ljus över rådande förhållanden och hålla mänsklighetens drömmar och erfarenheter vid liv. Som Heinrich Böll uttryckte det vid sin Nobelföreläsning, har litteraturen kunnat tjäna som "ett bra gömställe: inte för dynamit utan för idéer med fördröjd sprängkraft i samhället". Boken fångar tidsandan och ger oss möjlighet att reflektera. Som förmedlare av tankar, resonemang och politiska eller filosofiska idéer är den oöverträffad.

Tidskriften som medium är nära besläktad med boken. Tidskriften kombinerar bokens översikt och inträngande analys med pressens aktualitet och periodiska bevakning.

Utöver detta fungerar kulturtidskriften som ett viktigt forum för såväl nya som etablerade författare, illustratörer, journalister, fotografer och grafiska formgivare. Det är i kulturtidskriften som många av dessa ges möjlighet att debutera, utveckla sin förmåga och fördjupa sig inom ett ämne på egna villkor.

1.3 Det svenska språket

Boken förmedlar *språket*. Nationalspråkens villkor ändras i en tid av globalisering.

I en artikel i tidskriften *Språkvård* framhåller Ulf Teleman och Margareta Westman att vi talar för litet om det svenska språket i den svenska kulturdebatten och kulturpolitiken och att det krävs ett språkpolitiskt perspektiv.³

Svenskan är vårt oomstridda huvudspråk som används, inte bara av infödda svenskar, utan också i kommunikationen mellan olika invandrargrupper och mellan invandrare och infödda. Språkgemenskapen har en lång historia och har bidragit till vår identitet. Skriftspråket är standardiserat med ordböcker och grammatik. Det finns också en väldokumenterad språkhistoria.

Läskunnigheten är i internationell jämförelse hög i Sverige. Det finns en omfattande och levande skönlitteratur på svenska, med dikter, noveller, romaner och dramatik. Skrivandet utövas även av andra än yrkesförfattare. Författarverkstäder och skrivartugor växer upp.

Teleman och Westman menar att språksituationen kännetecknas av att vi lever i olika sfärer, en privatsfär som rör hemlivet och det vardagliga arbetslivet och en samhällssfär som för det mesta förmedlas genom massmedierna, radio, TV och tidningar. För det tredje nås vi av impulser och information från världen utanför – den globala sfären – som också förmedlas av massmedierna. Vi kommer i kontakt med ett vardagsspråk eller närspråk hemma, på arbetsplatsen, i vårt umgänge och på fritiden. I samhällssfären använder vi ett standardspråk för samtal om utbildning, sjukvård, teknik, offentliga angelägenheter, om kulturliv och näringsliv. Inom den globala sfären är engelskan dominerande och rör områden som medicin, teknik, vetenskap, internationell politik, populärkultur och kommersiell verksamhet.

Teleman och Westman pekar på att svenskan förlorar mark i förhållande till engelskan, i takt med europeiseringen och globaliseringen. Artikelförfattarna väcker också frågan om vad som sker om vissa discipliner helt övergår till att bli engelskspråkiga. ”Vad betyder det för sjukvården om den skiljs från den medicinska vetenskapen av en språklig järnridå?”

Ett scenario där samhällsdebatten i ökad utsträckning förs på ett främmande språk innebär att många medborgare inte kan delta.

Att värna om det svenska språket är viktigt också ur ett kulturperspektiv. Kulturer hålls ofta ihop av ett gemensamt språk som bär upp det

³ *Språkvård* 2/97, Ulf Teleman, Margareta Westman.

offentliga samtalet. Likriktning hotar i spåren av ökad kommersialisering inom film, TV och video m.m.

Jag har valt att redovisa ovanstående resonemang därför att det tydliggör sambandet mellan språket, demokratin och det tryckta ordet. Med det scenario som Ulf Teleman och Margareta Westman skisserar blir boken, tidskrifterna och tidningarna nödvändiga som bärare av det gemensamma kulturarvet och en förutsättning för vår demokrati.

1.4 Boken i ett framtidsperspektiv

*Det stora felet med de nya böckerna
är att de hindrar oss att läsa de gamla.*

J. Joubert

Möjligheten att lagra information i yttre medier har, med teknikens hjälp, accelererat under det senaste århundradet, skriver Peter Gärdenfors i sin uppsats *Media och berättande* (se bilaga 2). Det tryckta ordet, i form av böcker, tidskrifter och tidningar, har blivit var mans egendom. Med fotografiet fick vi ett effektivt sätt att bevara synintryck. Filmen firar 100-årsjubileum. Under det senaste decenniet har de elektroniska medierna använts i allt större utsträckning för lagring av olika typer av information.

De allra första yttre lagringsformerna är bilder. De äldsta bevarade är grottmålningar som är ca 40 000 år gamla. Skriftspråket uppstod för ungefär 5 000 år sedan. Men först med Gutenbergs uppfinning av tryckpressen på 1400-talet blev lagrad information mer allmänt tillgänglig. I människosläktets historia är denna tidsperiod inte mer än ett andetag. Följande tabell ger en grov uppskattning av de olika sätten att lagra kunskap utanför våra egna huvuden.⁴

⁴ Källa: P. Gärdenfors, *Media och berättande*, 1997.

Mediernas ålder ⁵	
Mimande, dans	1 500 000 år
Talat språk	300 000 år
Bilder	40 000 år
Skrift	5 000 år
Tryckta böcker	500 år
Fotografi	150 år
Inspelat ljud	100 år
Tecknad serie	100 år
Film	100 år
Datorer	50 år
TV	50 år
Multimedia	10 år

Kommer boken att överleva? Kommer framtidens barn att ens behöva lära sig att läsa? Kanske räcker det att kunna hantera kunskapsmaskiner? Alldeles säkert kommer dock den skrivna texten att finnas kvar, även om den allt oftare kommer att kompletteras med andra medier, framhåller Gärdenfors. Den främsta anledningen är att text i många sammanhang är en kompakt och *effektiv* kod. Vi läser snabbare än vi lyssnar.

Förmågan att tolka är i hög grad beroende av vilka mönster vi är beredda att se och höra. Vi kan *lära* oss att se nya mönster och på detta sätt förfina vår tolkningsförmåga. Detta är inget man får gratis, utan kräver stor möda, goda exempel och god handledning. Informations-samhället gör det lätt att få tag i fakta – om man vet var man skall leta – och vi behöver därför inte hålla alla detaljer i minnet, menar Gärdenfors.

Läsning tvingar oss att använda fantasin, vi bygger upp en bild av det vi läser. Den mänskliga hjärnan är inte en videobandspelare som passivt kopierar den information som matas in. Hjärnan är aktiv, söker mönster på olika nivåer, filtrerar bort det som är irrelevant och *skapar* på så sätt sin egen information. Vi kan inte ta till oss något utan att tolka det.

⁵ De första tidsuppskattningarna är mycket grova.

*Bokläsandet är den nyttigaste av alla kulturyttringar.
Andra och nyare media som film och television kan vara bra,
men de måste hämta sin näring från böckerna.
Detta skall man inte glömma, utan fortsätta att stödja boken
och allt som har med böcker att göra.*

*Harry Martinson
(tal vid Karlshamns Stadsbiblioteks
hundraårsjubileum den 14 januari 1963)*

En utgångspunkt för denna utredning är att boken och kulturtidskriften har betydelse för de av riksdagen år 1996 antagna kulturpolitiska målen. Dessa är:

1. att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den,
2. att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser samt till eget skapande,
3. att främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar,
4. att ge kulturen förutsättningar att vara en dynamisk, utmanande och obunden kraft i samhället,
5. att bevara och bruka kulturarvet,
6. att främja bildningssträvanden och
7. att främja internationellt kulturutbyte och möten mellan olika kulturer inom landet.

Boken och kulturtidskriften har en mycket viktig roll i arbetet med att uppfylla de kulturpolitiska målen, inte minst dem som berör demokratifrågor. En av motiveringarna till tidskriftsstödet är bl.a. tidskriftens stora betydelse för den allmänna debatten i kulturella, sociala och politiska frågor och därmed för den demokratiska processen i landet. Det statliga utgivningsstödet för böcker har till syfte att *främja kulturell mångfald, konstnärlig förnyelse och kvalitet och därigenom motverka kommersialismens negativa verkningar*, medan bibliotekens och skolornas läsfrämjande insatser handlar om *att värna yttrandefriheten och skapa reella förutsättningar för alla att använda den och att främja bildningssträvanden*. Ur demokratisk synvinkel är boken och kulturtidskriften idealiska som medel *att verka för att alla får möjlighet till delaktighet i kulturlivet och till kulturupplevelser*, och litteraturen utgör också en del av det kulturarv vi skall *bevara och bruka*.

2 Boken och läsarna

2.1 Bakgrund

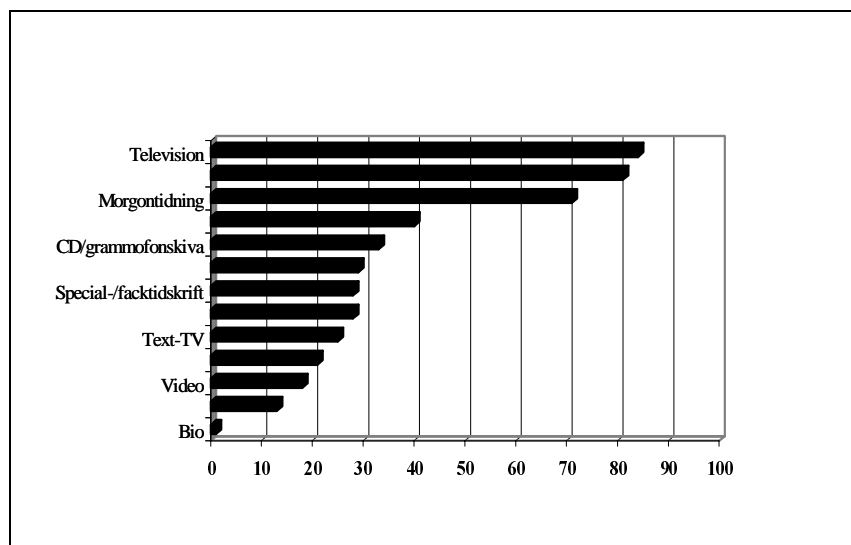
Det sägs ofta att svenskarna är ett läsande folk. Vi läser skönlitteratur, dagstidningar, tidskrifter, skolböcker, instruktioner och facklitteratur, kataloger, reklam m.m.. Vi läser också när vi använder andra medier än de rent litterära – till exempel då vi tittar på textade TV-program och när vi sitter framför datorn och ”chattar” på nätet. Till och med på våra mjölkpaket trycks texter om de mest skiftande ämnen. Vi omges av det skrivna ordet under hela vår vakna tid.

Hela 59 % av svenskarna mellan 9–79 år läste böcker varje vecka 1996. 40 % läste varje dag.¹ Bokläsningen kom på fjärde plats när det gäller hur stor del av befolkningen som använde olika massmedier under en genomsnittlig dag. Som en jämförelse såg 84 % på TV, 81 % hörde på radio, 71 % läste en morgontidning och 13 % använde en persondator.²

¹ I undersökningen ingick läsning av läxböcker, men däremot inte användning av lexikon, kokböcker eller högläsning för barn.

² Källa: Mediebarometern 1996.

Diagram 2:1. Andel av befolkningen mellan 9–79 år som använde olika massmedier en genomsnittlig dag 1996 (%)

Statistiken när det gäller läsvanor är förhållandevis omfattande. Statens kulturråd ger ut *Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek* som i siffror visar befolkningens litteratur- och biblioteksvanor. Data samlas in genom telefonintervjuer med slumpmässigt utvalda personer. Den senast publicerade undersökningen gjordes 1994/95 och omfattade 2 000 personer. En liknande undersökning gjordes år 1988/89.

Nordicom (Nordiskt Informationscenter för Medie- och Kommunikationsforskning) publicerar *Mediebarometern*, som är en årlig räckviddsundersökning som avser att belysa hur stor andel av den svenska befolkningen som en genomsnittlig dag under respektive år tagit del av olika medier. Nordicom har knutit ett vetenskapligt råd till undersökningen *Mediebarometern*. Kulturdepartementet har anslagit medel motsvarande 30 % av kostnaden för *Mediebarometern*.

Mediebarometerns statistik från 1995 har analyserats och kommenterats av medieforskaren Yngve Lindung i rapporten *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, utgiven i Nordicom's serie *Medienotiser*. Där presenteras utförliga analyser av aktuell mediestatistik och rapporter om medieutvecklingen ur olika perspektiv.

Barnbarometern 95/96: 3–8-åringars kultur- och medievanor av Leni Filipson är en rapport som publiceras av Mediamätning i Skandinavien (MMS AB), med ekonomiskt stöd från Statens kulturråd. MMS

AB genomför marknads- och publikundersökningar inom medieområdet. I projektet Småbarnens Kultur- och Mediebarometer har man följt 3–8-åringars massmedie- och kulturanvändning sedan 1984 i en serie på fem mätningar där den näst senaste rapporten utgavs 1992.

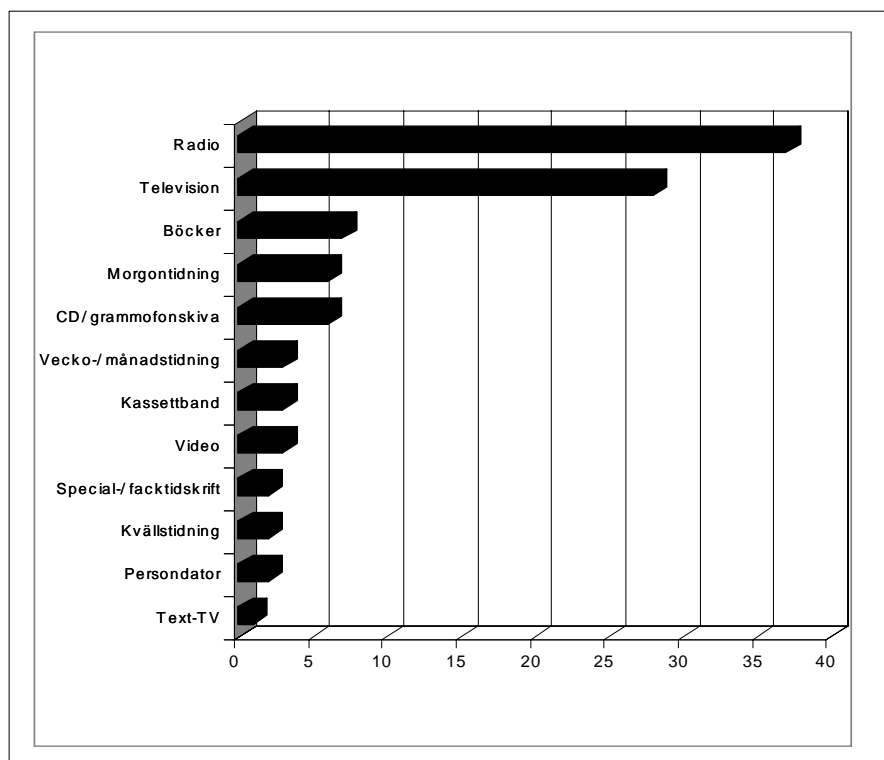
På uppdrag av Svenska Förläggareföreningen och Svenska Bokhandlareföreningen utförde *SIFO* i april 1997 en intervjuundersökning med syfte att kartlägga allmänhetens kunskaper och uppfattningar om den årliga stora bokrean samt allmänhetens bokläsningsvanor. Resultaten publicerades i rapporten ”Kartläggning av konsumenternas åsikter och kunskaper om den stora bokrean”.

2.2 Mediakonsumtion

Totalt använde svenskar i åldern 9–79 år olika medier i 350 minuter, eller nästan 6 timmar under en genomsnittlig dag 1996, enligt Mediebarometern. Av denna tid användes 37 % till att lyssna på radio och 28 % till att se på TV. Bokläsning kom på tredje plats med 7 % av medietiden, följt av CD/grammofonskiva och morgontidning på 6 %.³

³ Mediebarometern 1996.

Diagram 2:2. Mediedagen. Procentuell andel av den bruttotid som befolkningen 9–79 år ägnar åt massmedier fördelad på olika medier

Källa Mediebarometern 1996.

Undersökningen tog dock inte hänsyn till hur aktiv läsaren/lyssnaren/tittaren var eller om man tog del av flera medier samtidigt. Om t.ex. radion stod på när man läste morgontidningen, räknades både radiolyssnandet och tidningsläsningen. En annan förklaring till TV:ns och radions stora dominans ges av medieforskaren Yngve Lindung i *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*. Lindung delar in massmedierna i tre grupper: litterära, auditiva och visuella. De två sistnämnda medierna "kräver mindre uppmärksamhet och engagemang än läsningen. De är mer lättkonsumerade. Läsmediet måste vi däremot koncentrerat hålla igång av egen kraft samtidigt som läsning förutsätter en mödosamt uppövad och underhållen förmåga för att den ska vara nöjsam och effektiv." Lindung menar att det i befolkningen finns många i alla åldersgrupper som inte är bra på att

läsa eller har lässvårigheter (utan motsvarighet i 'tittar- eller lyssnar-svårigheter'). Denna del av befolkningen läser därför inte några längre stunder och ger sig inte i kast med långa texter som t.ex. i böcker. Detta gäller särskilt texter som på det ena eller andra sättet kräver kvalificerad läsförmåga, enligt Lindung.⁴

Boklästid

I genomsnitt läser vi 22 minuter dagligen, enligt Mediebarometern. Denna tid varierar dock starkt mellan olika grupper. Det finns ett tydligt samband mellan *utbildning och bokläsning*. Lågutbildade⁵ läser böcker genomsnittligt kortast tid per dag, 15 minuter, medan mellanutbildade läser 23 minuter och högutbildade 28 minuter under en genomsnittlig dag. Förhållandet är det omvända när det gäller TV-tittande och radiolyssnande. Lågutbildade ser på TV 116 minuter och hör på radio 162 minuter, mellanutbildade ser på TV 95 minuter och hör på radio 153 minuter, medan högutbildade ser 73 minuter på TV och hör på radio 100 minuter under en genomsnittlig dag.

⁴ Lindung *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, statistik från Mediebarometern, analyser och kommentarer från medieforskare.

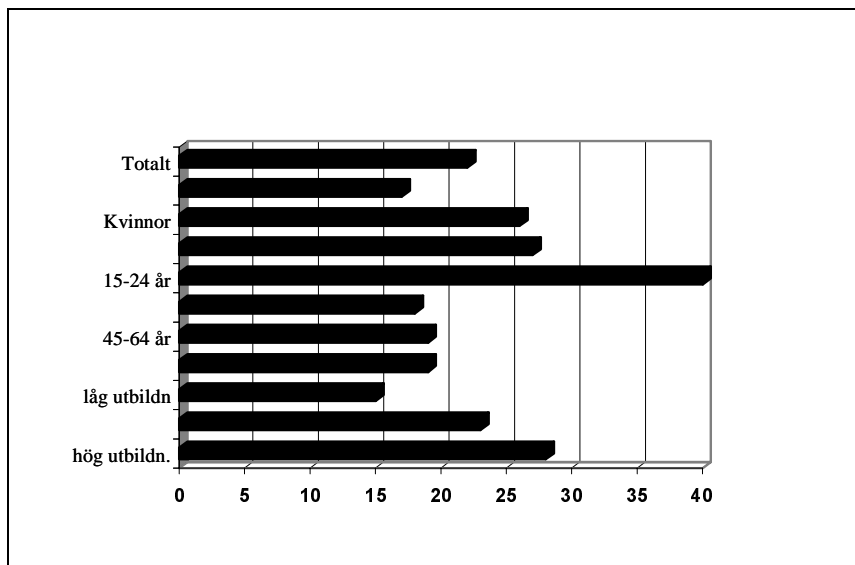
⁵ Till lågutbildade räknas personer med förgymnasial utbildning; grundskola, folkskola m.m. Mellanutbildade kallas de med gymnasieutbildning medan personer med högskoleutbildning definieras som högutbildade.

Tabell 2:1. Befolkningens medietid – minuter per dag 1996

	Totalt	Kön		Ålder					Utbildning		
		Män	Kvinnor	9-14	15-24	25-44	45-64	65-79	låg	mellan	hög
Radio	131	124	149	34	101	148	147	153	162	153	100
Kassetband	10	10	10	9	17	11	7	7	8	11	9
CD/grammofonskiva	21	21	20	19	56	26	10	3	11	30	22
Television	97	100	95	94	89	86	95	136	116	95	73
Text-TV	3	4	1	2	3	3	2	2	2	3	3
Video	12	12	11	25	24	10	7	5	8	13	9
Persondator	8	11	5	7	11	8	8	1	3	8	13
Morgontidning	21	22	21	4	13	17	25	38	23	20	27
Kvällstidning	7	8	6	3	6	7	9	8	8	10	6
Vecko-/månadstidning	10	7	14	9	8	6	10	24	14	8	8
Special-/facktidsskrift	8	10	7	2	7	8	12	7	7	8	14
Böcker	22	17	26	27	40	18	19	19	15	23	28
Totalt	350	346	365	235	375	348	351	403	377	382	312

Kvinnors och mäns bokläsning skiljer sig också åt, liksom yngres och äldres läsvanor. Kvinnor läser mer än män och yngre personer av båda könen läser mer än äldre. Män i åldern 9–79 år läser böcker 17 minuter per genomsnittlig dag medan kvinnorna läser 26 minuter. Åldersgruppen 15–24 läser mest, 40 minuter per genomsnittlig dag, följd av 9–14-åringar med 27 minuters lästid per genomsnittlig dag. Övriga tre åldersgrupper, dvs. 25–44 år, 45–64 år och 65–79 år, läser 18–19 minuter per dag i genomsnitt, enligt Mediebarometern.

Diagram 2:3. Bokläsning minuter per dag

Källa: Mediebarometern 1996.

Undersökningen visar att de som läser mer än genomsnittet är kvinnor, personer i åldersgruppen 9–24 år, högutbildade, tjänstemän, akademiker och studerande.

Läsinriktning

Underhållningslitteraturen dominerar stort, oavsett vilken läsargrupp som undersöks. Hos de högtbildade finns inte en mer utbredd läsning av eller smak för kvalitetsböcker jämfört med läsare i övriga utbildningsgrupper. De låg- och högtbildade läsarna har samma profilvärden. Skiljelinjen i smak och läsval går alltså inte *mellan* olika sociala skikt utan skär *genom* populationen av läsare i samtliga grupper.⁶

Kulturbarometern definierar skillnaden mellan underhållningslitteratur och kvalitetslitteratur på följande sätt: "Kvalitetslitteratur inkluderar dels s.k. klassiker, dels böcker av stort litterärt värde, dvs. böcker av författare som biograferats eller nämnts i normgivande litteraturhandböcker och sådana som uppmärksammats eller fått sådan dagspresskritik att deras verk ansetts böra föras till denna kategori. Underhållningslitteratur är den litteratur som inte hör till kvalitetslitteraturen enligt ovanstående definition."⁷

Kulturbarometerns undersökning visar att drygt hälften av de tillfrågade kunde uppge namnet på en *favoritförfattare*. Omkring en tredjedel nämnde då en kvalitetsförfattare. 54 % av de tillfrågade hade en favoritförfattare vid undersökningstillfället 1994/95 jämfört med 47 % år 1988/89. 27 % (25 % 1988/89) nämnde en kvalitetsförfattare som sin favorit. 24 % av de tillfrågade nämnde en underhållningsförfattare som sin favorit, jämfört med 25 % 1988/89. De intervjuade föredrog i något större utsträckning svenska författare framför anglosaxiska. 32 % (25 % 1988/89) nämnde en svensk författare som sin favorit, medan 20 % angav en anglosaxisk författare, en minskning med 1 % sedan 1988/89. Mycket få författare från andra språkområden angavs.

⁶ Lindung *Tidningen och boken i det nya medielandskapet*, statistik från Mediebarometern, analyser och kommentarer av medieforskare.

⁷ Definition ur Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek, PUB informerar 1990:IV. PUB och Statens kulturråd.

Tabell 2:2. Andel svenskar 9–79 år som uppgett en favoritförfattare (%)

Andel som uppgett	1988/89	1994/95
Favoritförfattare	47	54
”Kvalitetsförfattare”	25	27
Underhållningsförfattare	25	24
Svensk författare	25	32
Anglosaxisk författare	21	20

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Dagens favoritförfattare enligt Kulturbarometern är följande:

Tabell 2:3. Mest omnämnda favoritförfattare i rangordning – svenska och utländska

(Minst 10 har uppgett samma författare)

Svenska författare	Utländska författare
1. Jan Guillou	1. Sidney Sheldon
2. Marianne Fredriksson	2. Stephen King
3. Astrid Lindgren	3. Agatha Christie
4. Vilhelm Moberg	4. Danielle Steele
5. Per Anders Fogelström	5. Alistair MacLean
6. Selma Lagerlöf	6. J.R.R. Tolkien
7. August Strindberg	7. Jean M. Auel
8. Moa Martinsson	8. Ernest Hemingway
9. Ivar Lo-Johansson	
10. Bernard Nord	
11. Kerstin Ekman	
12. Sven-Edvin Salje	
13. Lars Widding	
14. Anders Jacobsson/Sören Olsson	

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

I motsvarande undersökning år 1988/89 var de främsta favoritförfattarna Vilhelm Moberg, Astrid Lindgren, Sidney Sheldon och Stephen King. De dominerade helt och fick ungefär lika många röster. Av övriga författare nämndes Per Anders Fogelström och Lars Widding.

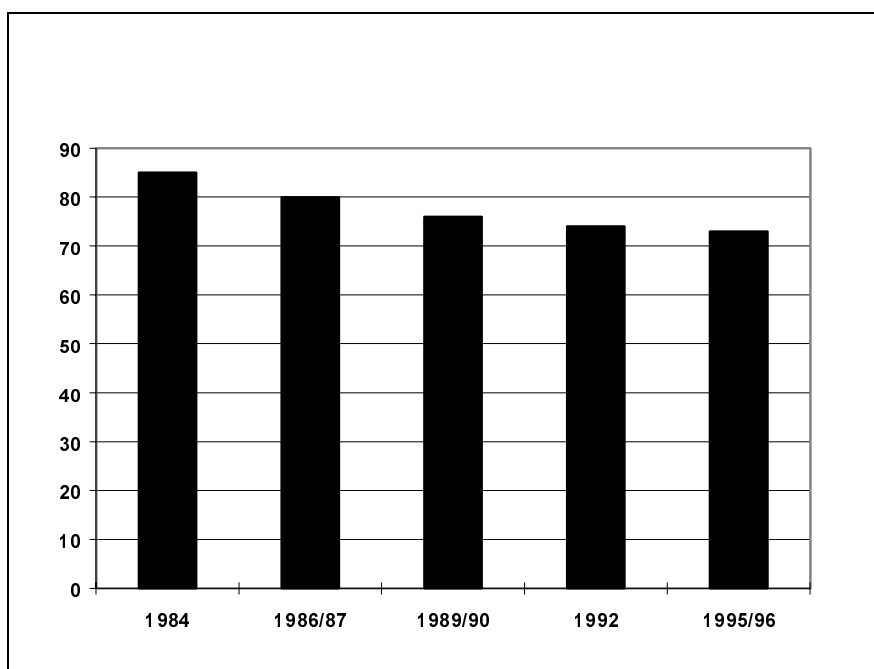
Författare av spänningslitteratur fick flest röster, medan de som skrev moderna underhållningsromaner med kärlek och romantik bara fick en fjärdedel så många röster.

2.3 Barns och ungdomars läsning

Barn i åldern 3–8 år

Barn i åldern 3–8 år ägnar 174 minuter per dag åt medier, dvs. nästan 3 timmar, enligt Barnbarometern. Av denna tid tar TV:n ojämeförigt störst del, 91 minuter. Video kommer på andra plats med 18 minuter och böcker på tredje plats med 17 minuter.⁸

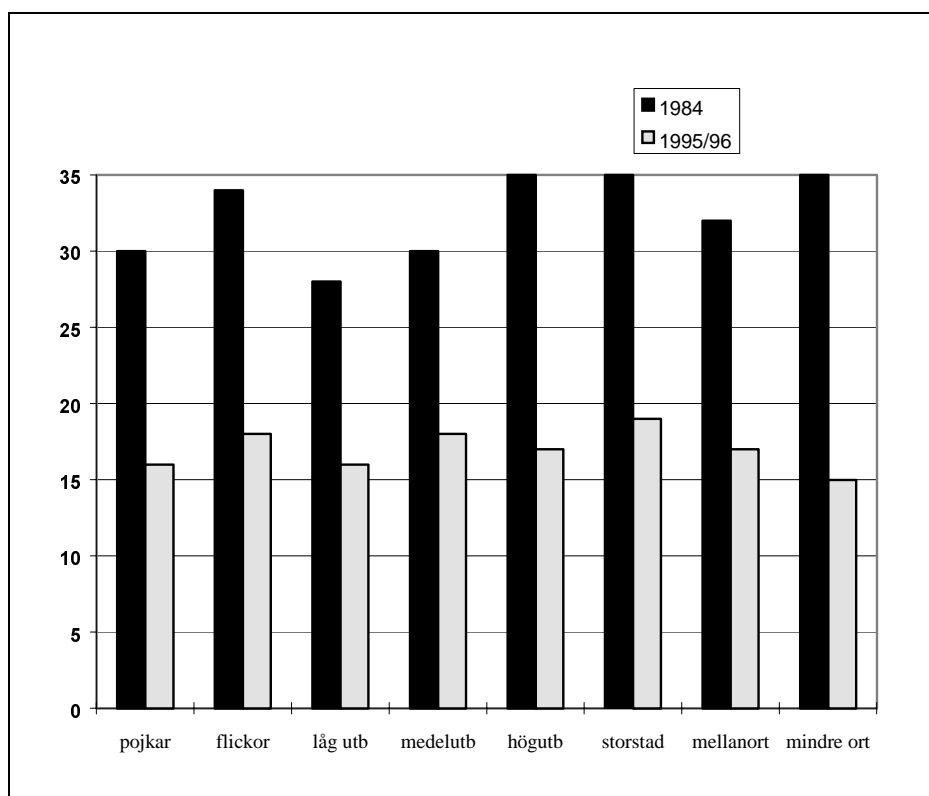
Diagram 2:4. Andel barn 3–8 år som "läser" böcker varje dag

Källa: Barnbarometern 95/96.

⁸ Källa: Barnbarometern 95/96.

Diagram 2:5. Lästid i minuter barn 3–8 år 1984 och 1995/96

Källa: Barnbarometern 95/96.

Småbarnen 3–8 år var, tillsammans med skolbarnen 9–14 år de flitigaste biblioteksbesökarna, enligt Barnbarometern. Hela 93 % av barnen hade varit på bibliotek under senaste året, 89 % det senaste halvåret och 67 % under senaste månaden.⁹ När det gäller *biblioteksbesöken* är siffrorna relativt stabila jämfört med tidigare undersökningar. 73 % av barnen hade 1995/96 *daglig kontakt med böcker*, dvs. de läste själva, bläddrade i en bok eller lyssnade på någon som läste för dem. Andelen barn som hade daglig kontakt med böcker har dock minskat under en tioårsperiod. År 1984 hade 85 % av barnen i åldern 3–8 år daglig kontakt med böcker.¹⁰

⁹ Källa: Barnbarometern 95/96.

¹⁰ Källa: Barnbarometern 95/96.

Barnbarometern visar att *föräldrarnas utbildningsnivå* är en betydelsefull faktor när det gäller barnens kontakt med böcker. Bland barn till högutbildade hade 86 % daglig kontakt med böcker 1995/96 (88 % år 1984), för barn till mellanutbildade var siffran 71 % (83 % år 1984), och bland barn till lågutbildade hade endast 59 % daglig kontakt med böcker (80 % år 1984). Sett över en tioårsperiod är utvecklingen förhållandevis stabil utom för gruppen barn till lågutbildade föräldrar. För denna grupp barn har andelen som har daglig kontakt med böcker minskat med drygt 20 procentenheter.¹¹

När det gäller *lästiden* för hela gruppen barn i åldern 3–8 år uppgick den till 17 minuter i genomsnitt per dag år 1995/96. Detta är en sänkning med 15 minuter jämfört med år 1984. När det gäller *lästiden i förhållande till föräldrarnas utbildningsnivå* fanns ingen skillnad mellan grupperna. Högutbildades barn ”läste” i 17 minuter (35 min. år 1984), mellanutbildades barn 18 minuter (30 min. år 1984) och lågutbildades barn 16 minuter per dag (28 min. år 1984).¹²

Undersökningen 1995/96 visar att högutbildades barn i åldern 3–8 år hade kontakt med böcker dagligen i nästan lika hög grad som år 1984, men att lästiden hade *halverats!* För gruppen barn till mellanutbildade föräldrar märks en kraftig minskning, både när det gäller daglig kontakt med böcker och själva lästiden. Detta gäller i ännu högre grad för gruppen barn till lågutbildade föräldrar. I denna grupp hade såväl andelen barn med daglig kontakt med böcker som lästiden minskat kraftigt.

Enligt medieforskaren Yngve Lindung var nedgången i småbarnens läsande påtaglig redan i början av 1990-talet: Läsandet har successivt och påtagligt minskat både vad gäller andelen nyttjare och lästid under de senaste 25 åren. I första hand gäller nedgången barn till lågutbildade föräldrar. Lindung menar att nedgången är mer påtaglig på mindre orter och något mer bland barn med tillgång till satellit-TV än bland andra barn. Störst andel ‘läsare’ och lästid finns bland barn till högutbildade föräldrar. Föräldrarnas utbildning har betydelse för småbarns kontakter med böcker vilket, enligt Lindung, dock inte nödvändigtvis behöver betyda att barn till lågutbildade läser mindre i skolåldern.¹³

Sammanfattningsvis kan noteras att tre fjärdedelar av barnen i åldern 3–8 år dagligen har kontakt med böcker. Föräldrarnas utbildningsnivå har här stor betydelse. Undersökningen visar att flickor är mer intresserade av böcker än pojkar och att barn i storstadsregionerna ‘läser’ något mer än barn på andra orter. Bland barn som inte har

¹¹ Källa: Barnbarometern 95/96.

¹² Källa: Barnbarometern 95/96.

¹³ Källa: Lindung Tidningen och boken i det nya medielandskapet.

tillgång till satellit-tv är *andelen* läsare större men *lästiden* något kortare än bland jämnåriga som kan se satellit-TV-kanalerna. 71 % av barnen tittar eller läser i böcker själva en genomsnittlig dag medan andelen barn som man läser högt för är 60 %. Flickor 'läser' själva i något större utsträckning än pojkar medan pojkarna något oftare har någon som läser för dem.

Bokläsandet bland de yngsta minskade kontinuerligt under 1980-talet och i början på 1990-talet. I dag synes nedgången stannat av och dagens siffror över andelen barn mellan 3–8 år med daglig kontakt med böcker ligger i nivå med siffrorna år 1992. *Lästiden* har däremot fortsatt att minska under 1990-talet i de flesta grupper. Bland barn till lågutbildade föräldrar har det skett en minskning både av andelen läsare och av lästidens längd medan andelen läsare bland barn till högutbildade föräldrar ökat medan lästiden minskat drastiskt.¹⁴

Barn och ungdomar i åldern 9–14 år

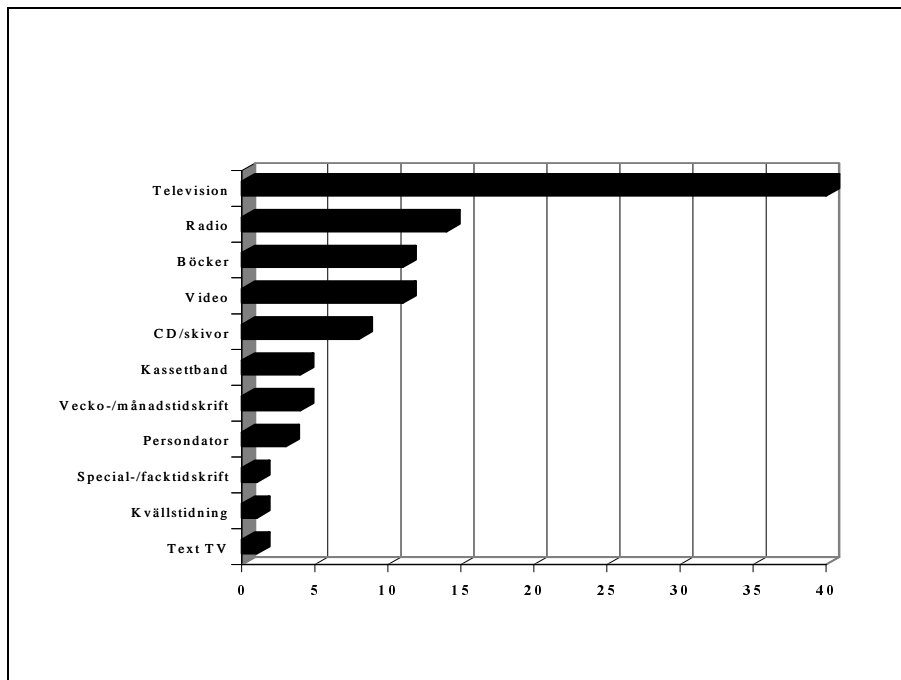
Barn och ungdomar mellan 9–14 år ägnade 235 minuter, dvs. nästan 4 timmar, åt massmedier en genomsnittlig dag år 1996. 94 minuter, eller 40 %, av den tiden såg de på TV, 33 minuter (14 %) hörde de på radio. 27 minuter (11 %) tittade de på video och i lika hög grad läste de böcker.

Även *andelen av 9–14-åringarna* som läst en bok den senaste veckan har minskat under 1990-talet, enligt Kulturbarometern. Från 85 % år 1988/89 till 77 % år 1994/95. Andelen 9–14-åringar som inte alls läst det senaste året har under samma tid ökat från 1 % till 4 %.¹⁵

¹⁴ Källa: Barnbarometern.

¹⁵ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Diagram 2:6. Massmediekonsumtion 1996 barn och unga 9–14 år
1996 % av 235 minuter

Undersökningen visar att andelen barn *som läser varje dag* minskar. År 1995 var andelen 74 % och 1996 var den 69 %. Den genomsnittliga lästiden har minskat från 51 minuter per dag 1995 till 41 minuter 1996.¹⁶

Vid en granskning av *vad barnen* i denna åldersgrupp läst per år finner man att det i första hand är barn- och ungdomsböcker, (86 %), i andra hand skolböcker, (68 %) och i tredje hand skönlitteratur för vuxna (67 %) och seriealbum (66 %).¹⁷

¹⁶ Källa: Mediebarometern 1996.

¹⁷ Källa: Kulturbarmetern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Skolbarn i åldern 9–14 år läser ofta böcker på biblioteket. De undersökningar som gjorts visar att även om barnen minskat sina bibliotekslån så är det ändå nästan fyra av fem som lånar böcker på biblioteket, en klart större andel än i någon annan åldersgrupp.¹⁸

Ungdomar i åldern 15–24 år

Ungdomar i åldern 15–24 år ägnade 375 minuter, eller över 6 timmar, åt mediekonsumtion en genomsnittlig dag år 1996. Radiolyssnande stod för 26 % (98 min.), TV-tittande för 24 % (90 min.), CD/grammofonskiva för 14 % (53 min.) och bokläsning för 11 % (40 min.). Ungdomar i åldern 15–24 var den åldersgrupp som läste mest.¹⁹

Läsningen har emellertid minskat sedan 1995 även i denna grupp. Detta gäller både andelen som läser varje dag och den genomsnittliga lästiden. År 1996 läste 53 % varje dag och deras genomsnittliga lästid var 74 minuter. År 1995 läste 56 % varje dag och den genomsnittliga lästiden var 89 minuter.²⁰

Även sett i ett längre perspektiv har läsningen minskat. År 1988/89 läste 61 % böcker en genomsnittlig vecka, jämfört med 54 % 1994/95. De i denna åldersgrupp som inte alls läste böcker var 10 % 1988/89 jämfört med 12 % 1994/95.

2.4 Vuxna läsare

Enligt Kulturbarometern återfinns den största andelen mycket litteraturintresserade bland pensionärer. Intresset för litteratur har ökat särskilt i denna grupp. En genomsnittlig vecka 1988/89 hade 35 % av pensionärerna läst i en bok, medan siffran för 1994/95 var 42 %. De pensionärer som inte alls läste minskade från 46 % år 1988/89 till 29 % år 1994/95.²¹

Vuxna kvinnors intresse för litteratur är betydligt större än männens. En knapp tredjedel (28 %) av männen uppger att de har mycket stort eller måttligt intresse. Motsvarande siffra för kvinnor är 46 %. Andelen män som har ganska litet eller mycket litet intresse ligger också i storleksordningen en tredjedel (37 %). Andelen kvinnor med litet intresse för böcker är en femtedel (20 %).

¹⁸ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

¹⁹ Källa: Mediebarometern 1996.

²⁰ Källa: Mediebarometern 1996.

²¹ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Det finns ett *samband mellan litteraturintresse, läsvanor och utbildning*. Skillnaden mellan hög- och lågutbildade framträder särskilt markant om fokus ställs in på andelen som *inte* läser böcker. Det finns en betydligt större andel ickeläsare bland lågutbildade än bland högutbildade. Detta gäller oavsett kön, men skillnaden är särskilt stor bland äldre män.²² 47 % av männen över 45 år med enbart grundskola hade inte läst någon bok under de senaste 12 månaderna år 1994/95. Motsvarande grupp kvinnor var 31 %. Andelen män över 45 år med högskoleutbildning som inte läst någon bok var 2 % och 0 % för kvinnor i motsvarande grupp.

Enligt Kulturbarometern är intresset för litteratur i första hand beroende av utbildning och i andra hand av kön. Detta konstaterades i samband med de läsundersökningar som gjordes år 1990. Även iakttagelsen att det bland pensionärer fanns många ointresserade gjordes. Högutbildade och kvinnor var de mest läsintresserade.²³ I Kulturbarometern 1997 drar man samma slutsatser: ”Typexempel på flitiga bokläsare är flickor på mellanstadiet, högskolestuderande samt välutbildade kvinnor. Typexemplet på en person som inte alls läser böcker är en lågutbildad, manlig pensionär bosatt på landsbygden”.²⁴

Tabell 2:4. Litteraturintresset år 1988/89 och 1994/95 hos samtliga åldersgrupper och mellan män och kvinnor år 1994/95

Läsintresset	1988/89 Samtliga %	1994/95 Samtliga %	1994/95 Kvinnor %	1994/95 Män %
Mycket eller ganska stort intresse	33	37	46	28
Måttligt	30	34	34	35
Mycket eller ganska litet intresse	37	28	20	37

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Enligt Mediebarometern har *andelen dagliga bokläsare* under 45 år minskat mellan 1995 och 1996. I gruppen 25–44 år gick t.ex. andelen dagliga läsare ner från 41 % till 33 %. Sett över en tioårsperiod har

²² Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²³ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁴ Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

andelen bokläsande ökat i åldrarna över 45 år och hållit sig i stort sett konstant i gruppen 25–44 år.

Tabell 2:5. Andelen dagliga läsare i olika åldersgrupper 1986, 1995 och 1996.

År	25-44 år	45-64 år	65-79år
	%	%	%
1986	32%	27%	21%
1995	41%	35%	32%
1996	33%	35%	32%

Källa: Mediebarometern 1996. Nordicom.

När det gäller *läsningen under en genomsnittlig vecka* 1996 var det, enligt Mediebarometern 59 % av befolkningen mellan 9–79 år som läst i en bok, vilket innebär en minskning från 64 % året före.

De undersökningar som Kulturbarometern genomfört visar att fler läste böcker år 1994/95 än vid undersökningstillfället 1988/89. 54 % hade läst i en bok den senaste veckan, jämfört med 49 % år 1988/89. Andelen som inte läst någon bok det senaste året har minskat. Från 26 % 1988/89 till 17 % 1994/95.

För befolkningen som helhet har antalet icke-läsare minskat sedan 1970-talet. De vana läsarnas antal var länge relativt konstant, men har ökat kraftigt under 1990-talet.

Tabell 2:6. Andel vuxna 16-74²⁵ år som under en 12-månadersperiod varje vecka läst respektive inte alls läst böcker. Sammanställning av olika undersökningar.

	1976 SCB %	1982/83 SCB %	1990/91 SCB %	1994/95 SIFO %	1996 Gallup* %	1997 SIFO %
Andel som läser varje vecka	39	40	39	50	56	49
Andel som inte läser alls	23	18	19	19	–	15
Andel av män som läser varje vecka	36	35	31	43	49	43
Andel män som inte läser alls	25	22	24	25	–	18
Andel kvinnor som läser varje vecka	41	46	46	57	62	55
Andel kvinnor som inte läser alls	22	15	13	14	–	13

Bearbetning: Svenska Bokhandlareföreningen.

* Mediebarometern 1996.

De höga siffrorna från Mediebarometern år 1996 förklaras av att även läsning av skolböcker ingår i undersökningen. Samtliga undersökningar visar att mäns och kvinnors läsvanor skiljer sig åt. Andelen män som inte alls läser böcker har länge varit förhållandevis hög. De läsvana männens andel minskade med 15 % från år 1976 till år 1991. Nu förefaller trenden ha vänt. Antalet kvinnor som läser böcker varje vecka har stadigt ökat samtidigt som icke-läsarna bland kvinnorna nära nog halverats sedan mitten av 1970-talet.

Lästiden har hållit sig relativt stabil de senaste tio åren – omkring 1 timme per genomsnittlig dag. År 1996 var lästiden i genomsnitt 56 minuter per dag bland bokläsarna, en minskning från 64 minuter 1995. Det är värt att notera att över en tioårsperiod minskade antalet minuter man läste i åldersgruppen 25–44 år. Den genomsnittliga lästiden för denna åldersgrupp uppgick år 1986 till 71 minuter och år 1996 till 54 minuter.

²⁵ I SIFO 1994/95 och Gallup 1996 avses 16–79 år.

Tabell 2:7. Lästid bland bokläsare 9–79 år en genomsnittlig dag 1986–1996 (minuter)

År	Totalt	Män	Kvinnor	25-44 år
1986	68	68	69	71
1988	65	63	67	68
1990	59	57	62	59
1992	53	48	57	54
1994	63	61	65	61
1995	64	59	68	60
1996	56	52	59	54

Källa: Mediebarometern 1996. Nordicom.

2.4.1 Poesi eller fakta – vad läser vi?

Skönlitteratur

Underhållningsromaner dominerar när man frågar efter senast lästa bok. Spänning är mer populärt än romantik. Författarna är oftast svenska eller anglosaxiska. 1994/95 hade 37 % en underhållningsroman som senast lästa bok. 13 % hade senast läst en bok av en s.k. kvalitetsförfattare. Motsvarande siffror för 1988/89 var 31 % och 12 %. De typiska läsarna av kvalitetslitteratur är gymnasiestuderande eller högskolestuderande (med en viss överrepresentation av kvinnor) samt välutbildade kvinnor över medelåldern bosatta i storstad. Typiska läsare av underhållningslitteratur är kvinnor i åldern 15–45 år, deltidsarbetande, studerande eller icke förvärvsarbetande, ofta med hemmavarande barn.²⁶

Kulturbarometerns undersökning visar att poesiläsningen ökat kraftigt sedan 1988/89. 19 % av svenskarna mellan 9–79 år hade läst en poesibok under de senaste 12 månaderna 1994/95, jämfört med 10 % 1988/89. Läsningen hade ökat i alla grupper sedan 1988/89. Bland skolbarn 9–14 år var det 15 % som läst poesi under den senaste 12-månadersperioden 1994/95, jämfört med 5 % år 1988/89. De som i första hand läste poesi var dock högutbildade. Av dem hade 34 % läst poesi 1994/95, jämfört med endast 15 % år 1988/89. För mellanutbildade var siffran 18 % (12 % 1988/89) och för lågutbildade 9 % år (7 % 1988/89). Kvinnor är överrepresenterade som poesiläsare. 25 %

²⁶ Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

av kvinnorna hade läst poesi 1994/95 jämfört med 13 % 1988/89. För män var siffran 12 % 1994/95, en ökning från 7 % under samma tid.²⁷

Fackböcker

Jämfört med år 1988/89 har antalet fackbokläsare ökat markant och i dag är andelen läsare av facklitteratur lika stor som andelen läsare av skönlitteratur. År 1988/89 hade 54 % av befolkningen läst någon fackbok under det senaste året jämfört med 70 % år 1994/95. De flesta som över huvud taget läser böcker läser både skön- och facklitteratur. Gruppen kvinnliga studerande, ungdomar och välutbildade kvinnor är särskilt framträdande bland dem som kombinerar skönlitteratur och facklitteratur. Bokläsare som enbart läser skönlitteratur är överrepresenterade bland lågutbildade kvinnliga pensionärer medan typexemplet på ensidiga läsare av fackböcker utöver läxböcker är pojkar i 10–12-årsåldern.²⁸

När det gäller läsning av barn- och ungdomsböcker har den ökat totalt sett. Av hela befolkningen var det 23 % som läste barn- och ungdomsböcker år 1988/89. Denna andel var 31 % år 1994/95.²⁹

2.4.2 Låna, köpa, få ...

Det är lika vanligt att man lånar som att man köper de böcker man läser. De flesta bokläsarna, eller 62 %, som 1994/95 under de senaste 12 månaderna hade läst en bok hade lånat den. Lika många, 62 %, hade köpt den själva. 57 % läste en bok som redan fanns hemma och 46 % hade fått boken i gåva. För sex år sedan var det något vanligare att man lånade boken.

²⁷Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁸Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

²⁹Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

Tabell 2:8. Tillgång till böcker 1988/89 och 1994/95. Andel av befolkningen (%) som under det senaste året läst bok som lånats, köpts, erhållits som gåva eller redan funnits hemma (Summerar ej till 100)

Införskaffande	1988/89	1994/95
	%	%
Lånats	55	62
Köpts	51	62
Erhållits som gåva	37	46
Redan funnits i hemmet	41	57

Källa: Kulturbarometern i detalj: Tema litteratur och bibliotek 1997:1.

SIFO-undersökningen 1997 kompletterar Kulturbarometern 1994/95 och bekräftar bilden att bokläsarna både lånar och köper sina böcker. Enligt SIFO:s undersökning lånar 57 % av de tillfrågade på bibliotek, medan 36 % lånar från vänner och bekanta. Mer än 72 % av befolkningen i åldern 15–24 år är bibliotekskunder.

Läsarna köper i första hand sina böcker i bokhandeln: i samband med den stora bokrean (42 %), till extrapris under året (30 %) eller till ordinarie pris (23 %). Man handlar också i varuhusen: till extrapriser under året (27 %), i samband med bokrean (24 %) eller till ordinarie pris (12 %). Enligt SIFO:s undersökning köper 27 % av bokläsarna (dubbelt så många kvinnor som män) böcker genom bokklubbar. 11 % skaffar sina böcker i antikvariaten.³⁰

Skolbarn i åldern 9–14 år var de flitigaste biblioteksbesökarna 1994/95. Mest köpstarka var personer i åldern 25–44 år, som lika ofta köpte som lånade böcker. Denna åldersgrupp lånade för övrigt böcker av släkt och vänner i större utsträckning än resten av befolkningen. I åldersgruppen 45–64 år fanns fler bokköpare än boklånare. Här återfanns också de flesta bokklubbsköparna. Däremot lånade de mindre på biblioteket. Pensionärer 65–79 år läste mindre än andra och både köpte och lånade böcker i mindre utsträckning än andra. De som läste valde ofta en bok som redan fanns hemma. De lånade i något högre grad än de köpte böcker, enligt Kulturbarometern.

Av dem som köpte en bok de senaste 12 månaderna hade 45 % (33 % 1988/89) köpt den i bokhandel, 29 % (23 % 1988/89) per post (bokklubb), 26 % (18 % 1988/89) på varuhus, 7 % (5 % 1988/89) i

³⁰ Källa: SIFO.

kiosk, 10 % (4 % 1988/89) på auktion/antikvariat och 2 % genom bokombud.

En knapp tredjedel fick böcker per postorder, dvs. via bokklubbar eller direktförsäljning från förlag, tidningar o.dyl. Försäljningen genom denna försäljningskanal har ökat, vilket även gäller inköp från varuhus och på antikvariat.

2.5 Sammanfattning

Som framgår av ovanstående siffror finns stora skillnader mellan olika människors inställning till böcker och bokläsning. Utbildningsnivån i landet har höjts och fler människor läser böcker men lästiden har ändå minskat, framför allt bland barn och unga. Den tillgängliga statistiken om bokläsning är dock långt ifrån heltäckande och i vissa fall motstridig. Klart är att boken tar betydligt mindre del av vår fritid än TV och radio.

3 Författarna

Det är svårt att beräkna antalet yrkesmässigt verksamma författare i Sverige. Många har även andra sysselsättningar. Det blir också allt vanligare att författare både av ekonomiska och konstnärliga skäl arbetar inom flera genrer och medier.

3.1 Sveriges Författarförbund (SFF)

Sveriges Författarförbund är facklig huvudorganisation för de yrkesmässigt verksamma författarna och översättarna inom det allmänlitterära området, dvs. skön-, fack-, och barn- och ungdomslitteratur. 1997 har SFF cirka 2 400 medlemmar, en ökning från 2 100 år 1993. Medlemmarna kan ansluta sig till fyra olika sektioner:

- Fackförfattarsektionen Minerva
- Sektionen för barn- och ungdomslitteratur
- Skönlitterära sektionen
- Översättarsektionen

De flesta yrkesmässigt verksamma skönlitterära, barn- och ungdomslitterära författarna, liksom översättarna, är medlemmar i SFF. Organisationsgraden är inte lika hög bland fackförfattarna, men har ökat under senare år.

3.2 Författarnas inkomster

År 1993 genomförde Författarförbundet en enkätundersökning över medlemmarnas inkomster m.m. För de ca 700 medlemmar som var heltidsförfattare, dvs. som ägnade minst 75 % av sin arbetstid åt litterär verksamhet, var medianinkomsten totalt, dvs. av all slags yrkesverksamhet, 116 000 kronor per år, jämfört med 176 000 för heltidsarbetande totalt sett. För den heltidsarbetande *skönlitterära* författaren var medianinkomsten endast 84 500 kronor.¹

¹ Författarnas inkomster 1993.

Undersökningen visade att 55 % av SFF:s medlemmar bodde i Stockholms län. 35 % av medlemmarna betecknade sig som skönlitterära författare, 23 % som fackförfattare, 17 % som översättare, 16 % som litterära mångsysslare och 9 % som barn- och ungdomsförfattare. Bland skönlitterära och facklitterära författare dominerade männen, medan en majoritet av översättarna och barn- och ungdomsförfattarna var kvinnor.

En av undersökningens viktigaste slutsatser var att ju större del av arbetstiden som ägnades åt litterär verksamhet, desto lägre var författarens totala inkomst. Givetvis ökade inkomsterna av *litterär* verksamhet i dessa fall, men denna ökning uppvägde inte tillnärmelsevis minskningen av inkomster från *annan yrkesverksamhet*. De författare/översättare som hade andra inkomstkällor än från litterär verksamhet hade högre medianlön än dem som var författare/översättare på heltid.

Undersökningen visade, enligt Författarförbundet, att ett antal barn- och ungdomsförfattare hade höga royaltyinkomster, dvs. deras böcker hade sålts i stora upplagor. Många facklitterära författare visade sig ha relativt goda inkomster från icke-litterär verksamhet. Översättarna fick största delen av sin totala inkomst från litterär verksamhet. Enkäten styrkte antagandet att skönlitterära författare hade svårt att leva på sitt författarskap.

Skatterättsligt är författarna inom det allmänlitterära området att betrakta som egna företagare. De är inte anställda och arbetar inte – med undantag för vissa fackförfattare – på uppdrag av förlag. Författarens ersättning vid bokförsäljning utgår i form av royalty, vilket innebär att ersättningen är relaterad till antalet sålda exemplar. För samtliga medlemmar utgjorde bokroyalties den viktigaste inkomstkällan med 22 %. Översättarhonorar svarade för ca 15 %, liksom biblioteksersättning. Ersättning för medverkan i tidningar och tidskrifter utgjorde 14 % och olika slags framträdanden och skattepliktiga stipendier svarade för 9 respektive 8 %. Radio- och TV-ersättning svarade för 5 %, antologiersättningar för 1 % och övriga litterära inkomster för 10 %.

Tabell 3:1. Författarnas inkomstkällor 1993

Inkomstkälla	%
Bokroyalties	22
Översättarhonorar	15
Bibliotekersättning	15
Ersättning för medv. tidningar o tidskrifter	14
Framträdanden	9
Stipendier	8
Radio och TV-ersättning	5
Antologiersättning	1
Övriga litterära inkomster	10
Summa	100

En klar majoritet, 62 % av författarna, uppgav att bokhandeln var deras huvudsakliga försäljningskanal. Endast 3 % uppgav bokklubbar, medan 14 % menade att dessa båda var lika viktiga. Ca 20 % – framför allt fackförfattarna – menade att deras böcker huvudsakligen såldes genom andra kanaler än bokhandel och bokklubbar.

24 % av författarna ansåg 1993 att deras utgivningsmöjligheter hade försämrats de senaste åren. 16 % ansåg att de tvärtom hade förbättrats. Enligt majoriteten var utgivningsmöjligheterna oförändrade. 32 % uppgav att deras bokförsäljning minskat de senaste åren. 18 % uppgav att den ökat. Hälften bedömde att deras bokförsäljning varit oförändrad.

3.3 Sveriges författarfond

Sveriges författarfond, grundad 1954, har till uppgift att förmedla den s.k. bibliotekersättningen. Denna ersättning är en statlig kollektiv ersättning till upphovsmän, som utgivit ett litterärt verk på svenska eller som bor i Sverige, och till översättare som översatt litterärt verk till svenska, för folk- och skolbibliotekens nyttjande av deras verk. Fondens verksamhet regleras av förordningen (SFS 1962:652) om Sveriges författarfond (omtryckt SFS 1979:394, ändrad senast SFS 1996:1599).

De medel som överförs från statsbudgeten till fonden bestäms dels av omfattningen av bibliotekens utlåning och referensbestånd och dels av vissa belopp för bibliotekersättningen. 1997 uppgår ersättningens grundbelopp för hemlån av svenskt originalverk till 96 öre. Beloppet för referensexemplar av svenskt originalverk är 384 öre, medan det för

hemlån respektive referensexemplar av verk i svensk översättning uppgår till 48 respektive 192 öre.

1997 disponerar fonden ca 102 miljoner kronor.

Tabell 3:2. Sveriges författarfond -beräknad fördelning av 1997 års anslag

	Fördelning kr	Fördelning Antal pers.
Femåriga arbetsstipendier	6 330 000	83
Författar/översättarpennning	36 200 000	5 000
Garanterad författarpennning	24 300 000	235
Pensioner	5 350 000	150
Ettåriga arbetsstipendier	7 125 000	230
Tvååriga arbetsstipendier	3 575 000	55
Resestipendier	2 000 000	110
Tillfälliga bidrag	600 000	70
Bidrag till organisationer representerade i styrelsen	6 173 000	–
Administration	7 133 000	–
Övrigt	3 787 000	–
Summa	102 573 000	

Källa: Sveriges författarfond 1997-08-27.

Av fondens medel utbetalas en statistiskt beräknad individuell ersättning, s.k. författarpennning, till upphovsmän till litterära originalverk, som skrivit verket på svenska eller som stadigvarande bor i Sverige. Författarpennningens grundbelopp är under 1997 58 öre per lån och 232 öre per referensexemplar.

Individuell ersättning betalas också till översättare av litterära verk till svenska – översättarpennning. Översättarpennningens grundbelopp är hälften av författarpennningens – 29 öre per lån och 116 öre per referensexemplar 1997. Beräkningen av ersättning som tillkommer varje upphovsman sker genom Författarfondens årliga stickprovsundersökningar.

Vid ersättningar som överstiger 58 000 kronor (1997 års nivå) sker en stegvis avtrappning.

Fondens styrelse kan besluta om att författarpennning till viss upphovsman skall utgå med högre belopp än det statistiskt beräknade. Detta kallas garanterad författarpennning och utgår för närvarande med

117 500 kronor. Den kan utgå till den som på ett övertygande sätt dokumenterat sin verksamhet och som huvudsakligen är verksam som litterär upphovsman.

Fondens s.k. fria del, dvs. de medel som återstår då författar- och översättarpennningarna fördelats, används till pensioner, stipendier, understöd och till andra ändamål som är gemensamma för författare, översättare och bokillustratörer. Fondens administrationskostnader betalas också ur fondens fria del.

Inom ramen för Författarfondens verksamhet har utvecklats ett trygghetssystem för de litterära yrkesutövarna. I systemet ingår långtidsåtaganden av tre slag:

- femåriga arbetsstipendier, avsedda främst för att ge yngre författare, översättare och bokillustratörer en grundtrygghet under ”utbildningsåren”.
- författar- och översättarpennningar, (även garanterad författarpennning) som ger etablerade litterära yrkesutövare en skälig inkomst av biblioteksersättningen.
- pensioner, som ger de ej längre yrkesverksamma samt efterlevande till litterära yrkesutövare en ekonomisk grundtrygghet.

Som komplement till detta trygghetssystem, som inkl. den statistiska, individuella ersättningen tar omkring 70 % av fondens medel i anspråk, delar fonden ut ett- och tvååriga arbetsstipendier, resestipendier, tillfälliga bidrag m.m.

Styrelsen för Sveriges författarfond består av 14 ledamöter och lika många suppleanter. Ordföranden och tre andra ledamöter utses av regeringen. Åtta ledamöter utses av Sveriges Författarförbund, medan Föreningen Svenska Tecknare och Svenska Fotografernas Förbund utser vardera en ledamot.

3.4 Författarcentrum

Författarcentrum är en ideell organisation för yrkesverksamma författare. Den skapades 1967 och har till uppgift att vara kontaktorgan för, sprida kunskap om och intresse för de svenska författarna och den svenska litteraturen ofta genom samarbete med skola, bibliotek och andra institutioner.

Författarcentrum drivs i dag i regionaliserad form. Författarcentrum Riks har en samordnande funktion för fyra regionala avdelningar: Öst, Väst, Syd och Norr. I Stockholm finns en författarförmedling medan övriga tre regioner samarbetar med kulturarbetsförmedlingarna i Göteborg, Malmö, Umeå och Luleå. Statligt bidrag till verksamheten utgår

för närvarande med 1 874 000 kronor varav 529 000 kronor avser författarförmedlingen i Stockholm. Anslaget täcker grundorganisationen. Det läsfrämjande arbetet projektfinansieras.

Författarcentrum har stor betydelse för författarnas läsfrämjande arbete, framhålls i en skrivelse från Författarcentrum Riks till utredningen.² Man menar att åtstramningarna på kulturområdet påverkat förutsättningarna för den omfattande verksamheten negativt. Man vill öka sina insatser för läsfrämjande genom författarbesök i skolor, på bibliotek, på lärardagar, på föreläsningföreningar m.m.

Samtidigt anser man att resurstilldelningen i form av projektbidrag försvårar arbetet. Man föreslår att man i tillägg till dagens statliga stöd till organisationen får ett verksamhetsbidrag om minst fem miljoner kronor per år. Man menar att detta skulle ge Författarcentrum möjlighet att planera långsiktigt, ge fler författare möjligheter till extrainkomster, behålla och överföra kompetens samt genomföra en rad nyskapande och läsfrämjande projekt.

² Författarcentrum Riks skrivelse till Boken och kulturtidskriften, 1997-09-05.

4 Den svenska modellen – en historisk återblick

4.1 Den svenska avvecklingen av fastpris-systemet

4.1.1 Övergången till fria priser

Sverige har fria priser på böcker sedan 1970. Då avskaffades den tidigare dispensen från bruttoprisförbudet av konkurrensmyndigheterna med hänvisning till att systemet var konkurrensbegränsande.

Bruttoprisförbudet infördes i Sverige år 1953 genom lagen om motverkande av konkurrensbegränsning inom näringslivet. Lagen byggde på tanken att fri konkurrens och fri näringsutövning har övervägande positiva verkningar genom att bidra till effektivitet inom näringslivet. Dåvarande Näringsfrihetsrådet gav emellertid dispens från lagen, vilket möjliggjorde att de fasta bokpriserna kunde behållas i ytterligare 17 år. Bokbranschen var en av de få branscher som, i flera omgångar, sökte och fick dispens från bruttoprisförbudet. Det breda sortimentet ansågs ha ett kulturellt egenvärde. Det framhölls att fasta priser var nödvändiga för att garantera utgivningen av den olönsamma men kulturellt värdefulla litteraturen.

Bruttoprissystemet var förknippat med ett system där bokhandeln sålde förlagens böcker i kommission. Samtidigt hade bokhandeln ensamrätt till all försäljning av böcker över en viss prisgräns. Svenska Bokförläggareföreningen hade kontroll över etableringen av bokhandlar.

År 1965 vägrade dåvarande *Näringsfrihetsrådet* att bevilja fortsatt dispens. Branschen fick en femårig övergångsperiod fram till den 1 april 1970. Näringsfrihetsrådet framhöll i sitt beslut att en övergång till fria bokpriser skulle leda till sänkta priser och till en mer dynamisk utveckling med kraftigare rationalisering inom branschen. Ett fortsatt

bundet system skulle hämma utvecklingen av nya spridningsformer för böcker, enligt rådet.

Bokbranschens parter framhöll i sin argumentation ett friprissystems negativa effekter på branschstrukturen och sortimentsbredden. Ett stort antal mindre och medelstora bokhandlar skulle, hävdade man, ut sättas för en ödesdiger konkurrens och antalet boklådor skulle minska. Fria bokpriser skulle även leda till ökad koncentration till ett mindre antal stora och ekonomiskt starka förlag och till ökade svårigheter för de mindre förlagen. Vidare framhölls att en fri prissättning skulle gynna utgivningen av bästsäljare på bekostnad av den kulturellt mest värdefulla litteraturen. Förlagen skulle minska sin lagerhållning och istället koncentrera sig på lättsålda böcker. Bokhandelns sortiment skulle minska och servicen skulle bli sämre.

En viktig roll för beslutet att ej medge fortsatt dispens för fastprisförbudet, spelade också en av Statens pris- och kartellnämnd utförd undersökning om konsumentvärdet av svensk litteratur med upplagor under 3 000 exemplar. Då denna utgivning visade sig svara för endast 2 % av den totala försäljningen ansåg Näringsfrihetsrådet att kulturargumentet fått minskad betydelse. Vidare förekom ett missnöje från kommuner över att man inte kunde köpa böcker till skolan och biblioteken direkt från förlagen. Företrädare för branschen menade å sin sida att denna uppenbarligen hårt trängda utgivning skulle få det ännu svårare i ett friprissystem.

Genom införandet av fria priser avskaffades med omedelbar verkan bokhandelns ensamrätt att sälja böcker och Svenska Bokförläggareföreningens etableringskontroll. Kommissionssystemet ersattes med frivilliga branschavtal med abonnemangssystem mellan Bokförläggareföreningen och Bokhandlareföreningen (det s.k. Fackbokhandelsavtalet). Modellen var från början att varje anslutet förlag till varje ansluten bokhandel skulle skicka ett exemplar av varje ny titel i abonnemang. Bokhandeln var skyldig att ta emot och lagerhålla varje abonnemangsexemplar och fick för detta en särskilt hög rabatt. För varje därutöver beställt exemplar gällde normal rabatt. Bruttopriserna ersattes av cirkapriser. De sattes till en början av förlagen, men bokhandlarna och andra återförsäljare hade uttrycklig rätt att avvika från dem.

Vid mitten av 1970-talet övergick bokbranschen under tryck från konkurrensmyndigheterna till nettoprissättning. Förlagen skulle därmed endast sätta ett förlagsnettopris (F-pris) på sina böcker. På detta pris fick bokhandlare och andra återförsäljare själva beräkna sina marginaler utifrån sin egen kostnadsstruktur och prispolitik.

Cirkapriserna levde dock kvar genom särskilda omräkningstabeller mellan förlagsnettopris och konsumentpris som upprättades av bokhandeln genom distributionsföretaget AB Seelig & Co. Dessa priser skulle

endast användas i reklam och konsumentinformation såsom annonser och kataloger. Det skulle uttryckligen framgå att de endast var cirkapriser, från vilka återförsäljarna fick avvika. Cirkapriserna fick inte tryckas på böckerna.

Sedan år 1970 har Näringsfrihetsombudsmannen (NO) och andra konkurrensmyndigheter haft ett flertal mål och ärenden som handlat om friprissystemets funktion. Flera av dem har gällt underlåtenhet att ange att de angivna priserna fick underskridas. Flera fall har rört förhållandet mellan bokhandel och bokklubbar. Vid en förhandlingsuppgörelse mellan NO och representanter för förlagen och bokhandeln år 1982 noterades att den grundläggande principen om pris efter prestation borde vara vägledande för utformningen av försäljningsvillkoren till olika köparkategorier. Parterna enades därvid om att sträva efter att prisskillnaden mellan de s.k. huvudböckernas cirkapris i bokhandeln och medlemspris i bokklubb maximalt skulle uppgå till 25 % räknat på cirkapriset.

År 1993 infördes i Sverige en ny, strängare konkurrenslag. Den innehåller två generella förbud som är hämtade från Romfördragets artiklar 85 och 86, nämligen mot konkurrensbegränsande samarbete och mot missbruk av dominerande ställning. Där finns det inte längre såsom i den förra svenska konkurrenslagen någon formell möjlighet för beslutsfattarna att ta hänsyn till kulturvärden eller till ett allmänintresse. Istället finns bl.a. ett system med s.k. gruppundantag. Ett exempel på ett sådant gruppundantag är samarbetet mellan ICA-handlarna. Lagen har även medfört att bokbranschens rätt att ge ut kataloger över årets böcker med prisangivelser i högre grad än tidigare har ifrågasatts av konkurrensskäl.

Fackbokhandelsavtalet har ändrats och reformerats i olika omgångar. År 1991 beslöt dock Sveriges största bokkoncern Bonniers att begära utträde. Därmed inleddes en process som mynnade ut i att avtalet upphörde den 1 april 1992. Den svenska bokmarknaden saknar sedan dess centrala samhandelsregler mellan branschens parter.

I det nya läget utarbetade de olika förlagsgrupperna egna försäljningsvillkor för bokhandeln. Tre huvudlinjer kan urskiljas. Bonnierförlagen, ett 10-tal förlag med ca 35 % av bokhandelsförsäljningen, erbjuder bokhandeln ett fritt exemplar av nya böcker och marknadsföringsbidrag vid nyhets- och kampanjorder. Osålda böcker får returneras om bokhandlaren från början köpt ett visst antal exemplar av titeln.

Tre större förlagsgrupper, Liber, Rabénförlagen och Natur och Kultur, med ca 30 % av bokhandelsmarknaden, har liknande villkor. Skillnaden gäller returrätten. Bokhandlaren får bara returnera en titel i tre exemplar eller fler, men behöver inte köpa ett visst antal exemplar för att få returrätt.

Ett 30-tal små och medelstora bokförlag, som representerar 10–15 % av marknaden, levererar sina böcker till fast nettopris utan generell returrätt. Bokhandeln får 50–75 % rabatt på det första exemplaret av en ny titel.

Nämnda villkor gäller främst relationen mellan ca 220 bokhandlar och ett 50-tal bokförlag. Därutöver har ca 120 mindre bokhandlar en fullt utbyggd inköpsservice genom grossisten Seelig. Dessa bokhandlar tar emot 400 till 1 000 nya titlar om året och får ett mindre statsbidrag för detta åtagande.¹

4.1.2 Staten och bokmarknaden

Bland annat mot bakgrund av beslutet om att införa fria bokpriser tillsatte den svenska regeringen år 1968 en offentlig utredning med uppdrag att undersöka bokens situation och vid behov föreslå statliga stödåtgärder. Utredningens förslag 1974 blev inledningen till en intensiv process som mynnade ut i ett riksdagsbeslut år 1975 om ett statligt *utgivningsstöd* allmänt även kallat litteraturstödet. Stödet har sedan dess reformerats och justerats i olika omgångar. I dag beviljar staten stöd till utgivningen med ca 30 miljoner kronor. Stöd utgår till förlagen för enskilda titlar. En utförlig beskrivning av litteraturstödet ges i avsnitt 8.

Kreditstödet till bokhandeln infördes år 1977. En statlig utredning hade konstaterat att det förelåg en stor risk för en bred utslagning av bokhandlar på grund av att det saknades riskvilligt kapital till nödvändiga investeringar. Kreditstödet ges i första hand till bokhandlar som är ensamma på sin ort. Det kan också ges för investeringar i samband med flyttning eller för upprustning av befintliga lokaler. Anslaget för kreditstöd uppgår år 1997 till 2,4 miljoner kronor.

År 1981 infördes ett *distributionsstöd till fackbokhandeln*. Det var kopplat till fackbokhandelsavtalet och innebar att staten för de litteraturstödda titlarna betalade en del av den särskilda rabatt som enligt avtalet gavs på abonnemangsexemplaret, dvs. det exemplar som automatiskt skickades ut till samtliga fackbokhandlar.

1982 års bokutredning fick i uppdrag att förutsättningslöst belysa utvecklingen inom bokdistributionen och titta på effekterna av bruttoprisförbudet. Utredningen, som inte ansåg att ett återinförande av fasta bokpriser skulle få avsedda kulturpolitiska effekter, förespråkade ett utvidgat fackbokhandelsavtal i kombination med ett statligt bokhandelsstöd. De stödformer som beslutades 1985 innefattar bl.a. fortsatt

¹ Källa: Svenska bokhandlarföreningen.

investeringsstöd för bibehållande och nyetablering av bokhandel, samt ett nytt *sortimentsstöd* för mindre bokhandlar utanför fackbokhandelsgruppen.

Genom ett initiativ från branschen kunde anslaget för distributionsstödet läggas över på utvidgat sortimentsstöd när fackbokhandelsavtalet upphörde år 1992. Sortimentsstödet kombinerades samtidigt med ett *katalogdatorstöd* till den mindre bokhandeln. Sortiments- och katalogdatorstödet ligger i dag på 4,2 miljoner kronor. Därmed finns i Sverige ett etablerat stöd till den mindre bokhandeln (företrädesvis på mindre orter), medan stora och medelstora bokhandlar i större och medelstora orter inte uppbär någon form av statligt stöd.

De statliga stödsatserna för bokdistributionen har i huvudsak två mål, dels att öka tillgängligheten av kvalitetslitteratur i bokhandeln, dels att behålla och om möjligt förstärka ett vittförgrenat bokhandelsnät (se även avsnitt 8.2).

4.1.3 Bokbranschen efter 1970

För att få en uppfattning om branschens utveckling efter fastprissystemets avveckling är det av intresse att granska bokutgivning, antal bokhandlar och förlagstrukturer. En annan indikator är utvecklingen av priset på böcker. Det saknas dock för närvarande ett bokprisindex som möjliggör analys av prisutvecklingen.

I Kungliga Bibliotekets statistik (Svensk Bokförteckning) registrerades år 1996 sammanlagt ca 13 500 *utgivna publikationer* i Sverige varav ca 11 000 är böcker över 48 sidor. Antalet titlar inom den s.k. allmänlitteraturen som distribueras genom bokhandeln och andra allmänna distributionskanaler kan uppskattas till ca 5 000.² År 1970 var samma siffra 8 481 publikationer varav böcker utgjorde 6 383. År 1975 utgavs 9 925 publikationer och 7 359 böcker.³

Enligt den förlagsstatistik som årligen tas fram av Svenska Förläggareföreningen gav föreningens medlemsföretag 1974/75 ut 1 881 nya titlar. År 1996 uppgick antalet nya titlar till 3 586. Antalet tryckta volymer av nya titlar ökade under samma period från 19 till 23 miljoner och antalet sålda exemplar från 12,0 till 14,2 miljoner. Den totala försäljningen var oförändrad under 20-årsperioden och uppgick till 33–35 miljoner exemplar om året.

² I begreppet allmänlitteratur ingår både skön- och facklitteratur, för såväl vuxna som barn och ungdom. Däremot ingår inte läroböcker.

³ Från år 1984 har även sådant material som tidigare redovisats i Svensk Bokkatalog medtagits. Siffrorna är därför inte helt jämförbara.

Den totala marknaden av allmänlitteratur har mellan 1974/75 och 1996 ökat med 25 % (i fasta priser). Omsättningen av allmänlitteratur i konsumentvärde uppgår till 3 289 miljoner kronor enligt Förläggareföreningens uppskattningar för år 1996. Omsättningen 1974/75 uppgick till 2 631 miljoner kronor.

Under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet tillkom på den svenska bokmarknaden ett stort antal små och medelstora förlag. Kännetecknande för många av dessa förlag är kvalificerad utgivning. Enligt många bedömare var detta en indirekt effekt av det statliga utgivningsstödet. Förutsättningar att driva en ambitiös utgivning i liten skala förbättrades.

I dag finns det omkring 400 bokhandlar i Sverige.⁴ Dessa kan delas i olika grupper med hänsyn till sin köprelation till bokförlagen: 200–220 bokhandlar som köper direkt från förlagen (motsvarar närmast f.d. fackbokhandlar), ca 110 som i huvudsak gör sina inköp från grossisten Seelig och deltar i Seeligs nyhetsservice (servicebokhandlar) samt ytterligare ett 50-tal bokhandlar som håller viss omsättning och beställningsservice. Härtill kommer ett antal specialbokhandlar, bl.a. läromedelsspecialister med inriktning på högskolor och universitet samt bokhandlar som specialiserat sig på t.ex. konstböcker, religiös litteratur eller new age.

År 1969 fanns 500 bokhandlar. Av dem var 313 s.k. A-kommissionärer eller fackbokhandlar. År 1982 hade antalet minskat till 425, varav 254 var fackbokhandlar. En effekt av friprissystemet blev att bokhandeln förlorade större delen av försäljningen till bibliotek och skolor. Detta hade för många bokhandlar, framför allt på små orter, varit en stomme i verksamheten som dessutom bidragit till att jämna ut säsongsvariationer. Sedan dess har bokhandeln återvunnit en del mark, åtminstone på bibliotekssidan. Omkring en fjärdedel av bibliotekens inköp av böcker görs i dag via bokhandeln. Under samma tid har bokhandelns marknadsandel minskat från drygt 50 % till knappt 40 %.

Den senaste 25-årsperioden har inneburit en stark utveckling för bokklubbarna som slog igenom på den svenska bokmarknaden kring år 1970. Sedan år 1973 har deras marknadsandel ökat kraftigt. I dag har bokklubbarna en marknadsandel på drygt 20 %. Större delen av denna expansion skedde dock redan under 1970-talet. Därefter har utvecklingen varit långsammare och under de senaste åren har andelen av försäljningen som går via bokklubb t.o.m. minskat något. Bokklubssektorn domineras av de större förlagen, i första hand Bonniers, som äger de stora allmänlitterära klubbarna med stor räckvidd. Under

⁴ I den undersökning av den svenska bokhandelsmarknaden som presenteras i kapitel 6 uppskattas antalet s.k. allmänbokhandlar till 331 stycken.

senare år har också små förlag startat bokklubbar. Det rör sig då om små klubbar med specialiserat sortiment, s.k. nischklubbar.

Under de första åren efter det att friprissystemet hade införts var priskonkurrensen ganska måttlig. Det rörde sig om vissa varuhus som satte lockpriser på enstaka uppslagsverk, vilket kunde leda till priskrig på vissa produkter. Efterhand började fler varuhus och andra lågpriskanaler att priskonkurrera med de mest lättsålda titlarna. Denna konkurrens kunde vara särskilt intensiv i samband med bokhandelns årliga bokrealisation i februari. Men även välsorterade bokhandlar började använda priset som konkurrensmedel. Akademibokhandeln gav t.ex. under en period 20 % rabatt på cirkapriset för hela sortimentet. Efterhand tvingades alltfler bokhandlar ge sig in i konkurrensen med lågpriskanalerna, åtminstone på den mer lättsålda delen av sortimentet. Detta medförde ett minskat överskott för bokhandeln jämfört med det överskott som erhöles från den "efterfrågade" litteraturen under systemet med fasta priser.

Utfallet av friprissystemet

Enligt den bedömning Statens kulturråd gör⁵ har de speciella marknadsförutsättningar som råder på den svenska bokmarknaden i form av fria priser till synes inte haft någon påvisbar effekt på bokutgivningens omfattning, inriktning och försäljning, medan däremot situationen för olika distributionskanaler tydligt har påverkats. Farhågorna för en uttunnad och utslätad bokutgivning har enligt Kulturrådet inte besannats. Därvid kan det statliga utgivningsstödet ha spelat en viss roll. Detta stöd har, enligt olika parter bedömningar, betytt mycket för utgivningen av god litteratur. Det har samtidigt underlättat för små kvalitetsförlag att verka och överleva på marknaden.

Det har inte varit möjligt för utredningen att undersöka eller mäta effekten av att fackbokhandelsavtalet upphörde 1992. I en kommentar till Kulturdepartementet i maj 1993 pekade Kulturrådet på att markanta tendenser var en tilltagande kedjebildning inom bokhandeln och en förlagskoncentration där fem stora förlagsgrupper dominerade marknaden och svarade för ca 75 % av utgivningen. Dessa förlag hade tillgång till egna distributionsföretag och egna bokklubbar, vilket enligt Kulturrådet innebar en långtgående kontroll över distributionskedjan samt över en viktig del av den slutliga försäljningen. Kulturrådet pekade på att genom det avtalslösa tillståndet hade dessa förlag fått ett starkare

⁵ Källa: PM av Leif Sundkvist, "Övergången från fasta till fria bokpriser i Sverige", Statens kulturråd.

inflytande över bokhandelns inköp. Denna tendens förstärktes av förekomsten av stora bokhandelskedjor med centrala inköp. I detta läge hade ett antal små och medelstora förlag fått ökande ekonomiska problem, menade Kulturrådet.

Kulturrådet framhåller att det är svårare att värdera branschens försäljning och prisnivå från friprissynpunkt. De förväntade dynamiska effekterna borde åtminstone i teorin ha lett till en starkare försäljningsexpansion i antalet exemplar. Försäljningsstatistikens siffror tyder på väsentligt ökade priser för de sålda exemplaren. Hänsyn måste dock också tas till försäljningens sammansättning, påpekar Kulturrådet. Det är svårt att hålla priserna nere i en situation där antalet titlar ökar och upplagornas storlek minskar. Till detta kan fogas att förlag enligt branschkännare blivit alltmer beroende i sin ekonomi av ett litet antal storsäljande titlar. Det föreligger heller ingen aktuell utredning av bokens produktionskostnader.

Som ovan redovisats skedde en tydlig minskning av antalet bokhandlar under friprissystemets första period, medan antalet därefter har hållits relativt konstant. Det är svårt att bedöma vilket utbud och sortiment dagens bokhandel har. Utredningen har inte haft möjligheter att undersöka sortimentsbredden. Det är också svårt att säga hur situationen skulle ha varit utan de olika stödåtgärder som har satts in under perioden. Enligt Kulturrådets bedömning har kreditstödet med all sannolikhet bidragit till att bokhandlar på små orter kunnat överleva och till och med utvecklas. Sortimentsstöd och katalogdatorstöd har hjälpt dessa att hålla ett sortiment och en servicenivå som annars inte varit möjliga.⁶

Enligt *Sveriges Författarförbund* har den gångna 20-årsperioden inneburit en oligopolartad utveckling på förlagssidan. Marknaden mätt i antalet sålda volymer har varit oförändrad och förlagen har gjort sig allt mer beroende av ett fåtal storsäljande titlar samtidigt som titelbredden i utgivningen ökat. En urvals kanal – de stora förlagsägda bokklubbarna – har blivit den affärsmässigt starka distributionsformen. Breddförsäljningskanalen – bokhandeln – har blivit mindre såväl beträffande marknadsandel, som antalet försäljningsställen och bredden i det saluförda utbudet. Allt fler böcker och författarskap får enligt förbundet allt svårare att nå fram till den bokköpande allmänheten.

Svenska Förläggareföreningen anser att avregleringen på bokmarknaden bidragit till förekomsten av livskraftiga bokhandlar. Samtidigt har en samverkan inom bokhandelsledet medfört en förbättrad konkurrenskraft i förhållande till andra försäljningskanaler. De fria priserna

⁶Källa: PM Leif Sundkvist.

har skapat förutsättningar för att olika distributionsvägar kunnat uppstå som effektivt verkar vid sidan av varandra.

Svenska Bokhandlarenföreningen anser inte att en återgång till fasta bokpriser skulle stärka bokhandeln. En fri och avreglerad bokmarknad förutsätter emellertid att konkurrensen sker på lika villkor. Enligt Bokhandlarenföreningen finns inslag i handeln som tenderar att snedvrider konkurrensen. Ett uppmärksammat exempel är enligt föreningen den prisdiskriminering som drabbar bokhandeln genom att författarrojaltn är lägre för böcker som säljs genom bokklubbarna än vid försäljning av böcker i bokhandeln.

5 Förlag och utgivning

5.1 Den svenska förlagsstrukturen

Antalet bokförlag i Sverige är mycket stort. Uppskattningsvis finns det omkring 200–250 professionella förlag med regelbunden utgivning. Förutom den traditionella utgivningen av skön-, fack-, barn- och ungdomsböcker förekommer bokutgivning för att väcka opinion och i utbildningssyfte, t.ex. för internutbildning. Enligt Statistiska centralbyrån (SCB) uppgick antalet utgivare till något över 1 000 år 1996.¹ I början av 1980-talet uppskattades antalet bokförlag till omkring 700 men det var bara ett drygt 100-tal som stod för merparten av bokutgivningen till allmänheten.

Den svenska förlagsbranschen domineras av några mycket stora förlagskoncerner, nämligen Bonnierförlagen, Liberkoncernen, Natur och Kultur, Rabénförlagen och Verbum. Sammantaget står dessa för 66 % av den totala försäljningen bland Förläggareföreningens medlemmar. Även Bra Böcker och Egmont-Richter hör till de stora utgivarna. Dessa förlag är inte medlemmar i Svenska Förläggareföreningen.

Förlagskrisen under 1970-talet var utgångspunkten för skapandet av ett antal stora förlagskoncerner. Branschen dominerades redan då av ett par stora förlag men där fanns samtidigt ett antal medelstora och små förlag som delade marknaden mellan sig. Per Gedin framhåller i sin bok "Litteraturen i verkligheten" att "krisen" under 1970-talets första hälft hade sin förklaring i att de stora förlagen blev fartblinda, vilket resulterade i en överutgivning och bristande ekonomisk kontroll. Ytterligare ett problem var, enligt Per Gedin, att priset på böcker ökade mer än konsumentprisindex. Skönlitteraturen minskade sin andel av den totala bokförsäljningen medan antalet utgivna titlar steg markant. År 1956 utkom totalt 4 492 böcker och 1970 inte mindre än 7 709, en ökning med nästan 70 % som i sin tur resulterade i en lägre lönsamhet

¹ Enligt SCB är 1 058 företag registrerade för bokutgivning som sin huvudsakliga verksamhet.

per titel. Sannolikt bemötte förlagen situationen genom att öka sin utgivning och höja bokpriserna för att kompensera den annars oundvikliga omsättningsminskningen och de hotande förlusterna.²

Av en undersökning som utfördes av 1968 års litteraturutredning framgick att svårigheterna i branschen var koncentrerade till de litterärt ambitiösa förlagen som sålde huvuddelen av sin utgivning genom bokhandeln. Hälften av de 13 undersökta förlagens utgivning trycktes i upplagor på 3 000 exemplar eller färre. Av 1 000 titlar i undersökningen hade endast 25 tryckts i mer än 25 000 exemplar. Ett litet antal böcker finansierade alltså den övervägande delen av utgivningen.

Samtidigt som de ”traditionella” förlagens utveckling var dyster hade de s.k. massmarknadsförlagen en framgångsrik tid. Försäljningsökningen för böckerna var totalt 6 % per år mellan år 1966 och 1970 medan Förläggareföreningens medlemmar bara stod för 2,6 %. ”Övriga förlag”, vars försäljning till övervägande del bestod av kiosklitteratur eller av avbetalningsverk, ökade med 20 % per år under samma period. De åtta största förlagen minskade sin marknadsandel från 63 % år 1966 till 55 % år 1970.³

Våldsamt överutgivning och bristande ekonomisk kontroll bidrog, enligt Per Gedin, till förlagskrisen 1970–71. Förlagen var patriarkalt styrda familjeföretag och ”paradoxalt nog skulle krisen bli början till de moderna storförlag som i dag agerar på marknaden med lönsamhetsprinciper som ledstjärna”.⁴

Enligt den statistik som Svenska Förläggareföreningen tar fram över sina medlemsförlag utkom 439 skönlitterära titlar och 587 titlar inom facklitteraturen år 1973/74. Siffrorna för år 1996 är 1 117 titlar respektive 1 669 titlar.

5.2 Stora förlag

Inom *Bonnierkoncernen* blev förlagskrisen början till det moderna storföretaget och inledde satsningen på bokklubbar. År 1971 startades Bonniers Bokklubb och år 1973 Månadens Bok. År 1974 hade bokklubbarnas andel av bokförsäljningen ökat från 16 % till 23 %.

I dag är utgivningen uppdelad på fyra ungefär lika stora förlag – Albert Bonniers, Bonnier Alba, Forum, Wahlström&Widstrand. Förlagen konkurrerar inbördes med liknade allmänlitterär utgivning och faktaböcker. Vid årsskiftet 1996/97 gick Trevi upp i Forum. Bokför-

² Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

³ Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

⁴ Källa: Per Gedin. Litteraturen i verkligheten.

laget Bonnier Alba kommer att slås samman med Albert Bonniers Förlag vid årsskiftet 1997/98. Bonniers Barnbokklubb kommer att uppgå i Familjebokklubben under hösten 1997. Bonnier är en av de dominerande aktörerna på bokklubbssidan och kan genom dessa satsningar åtnjuta fördelarna av en vertikal integration, dvs. man kontrollerar alla leden i kedjan. Sedan år 1970 har omsättningen ökat från 69 miljoner kronor till 990 miljoner kronor 1996.⁵

I början av år 1997 lanserade Bonniers sin nya organisation, Bonnier Media. Tanken är att integrera de olika verksamhetsdelarna: bokförlag, tidskrifter, film-, radio- och TV-satsningar. En konsekvens av Bonniers nya satsning är att konkurrensen inte längre endast kommer att ske mellan enskilda bokförlag, utan i allt högre grad mellan olika mediaprodukter.

⁵ Källa: Svensk Bokhandel Nr 13, 1997.

Bilden finns endast i den tryckta versionen

Källa: Svensk Bokhandel 1997.

År 1993 etablerades Bonnier Utbildning som ger ut läromedel såväl för den obligatoriska skolan som för högre utbildning. År 1997 omsätter denna verksamhet ca 65 miljoner kronor.⁶

Norstedts Förlag genomgick på 1970-talet en rationaliseringsprocess som bl.a. innebar att man lade ner sina tekniska avdelningar, dvs. tryckeri, binderi, klichéanstalt osv. Under en kortare period hade man en bokklubb. År 1973 köpte Norstedts Almqvist&Wiksell/Gebbers. Norstedts ökade sin försäljning från knappt 20 miljoner kronor år 1970 till ca 180 miljoner kronor i mitten av 1990-talet. Fram till hösten 1997 ingick Norstedts i *Liberkoncernen* tillsammans med Almqvist&Wiksell, Liber Hermods, Liber Kartor, Liber Kompetens och Liber Utbildning. Liber ägs av den holländska koncernen Wolters Kluwer.⁷ Norstedts är delägare i Månadens Bok, Böckernas Klubb och Multimediaklubben. Redan under år 1996 sålde Norstedts sin barnboksutgivning till Rabénförlagen. Hösten 1997 sålde Liberkoncernen Norstedts till KF Media. Avtalet omfattar Norstedts litterära utgivning, faktaböcker och multimedia. Rabénförlagen ingår i KF Media. Den nya gemensamma förlagskoncernen kommer att heta Rabén-Norstedts.

Också *Bokförlaget Natur och Kultur* genomgick stora förändringar under 1970-talet. År 1979 expanderade förlaget genom förvärv av Askild & Kärnekull Förlag AB och Biblioteksförlaget AB. År 1990 förvärvades LT:s förlag och Fripress och år 1991 startades bokklubben Natur och Kultur Direkt. Förlagskrisen drabbade inte Natur och Kultur lika hårt som övriga stora förlag eftersom en stor del av utgivningen utgjordes av läromedel. I dag är Natur och Kultur en av Sveriges ledande förlagskoncerner. Omsättningen har stigit från 20 miljoner kronor i början av 1970-talet till 285 miljoner kronor år 1996, varav läromedel utgör ca 75 %. Natur och Kultur är delägare i Böckernas Klubb, Multimediaklubben och TV4.

Till de stora hör också *Rabénförlagen* med ca 180 miljoner kronor i omsättning. Förlaget ägs av KF och är en del av dess affärsområde, KF Media, där också tidningen Vi och Akademibokhandeln ingår. Tidens förlag har försvunnit och i stället antagit nya skepnader i form av barnboks-förlaget Tiden Barn- och ungdomsböcker, Rabén Prisma/arleskär och Tiden Athena. Steget till att ingå bland "de stora" togs när förlaget år 1980 blev delägare i Barnens Bokklubb, som snart blev den dominerande barnboksklubben med som mest 140 000 medlemmar. Rabénförlagen omfattar förlagen Rabén&Sjögren, Bokförlaget Rabén Prisma, Tiden Barn- och ungdomsförlag samt Rabén Multimedia. Rabénförlagen är delägare i Ordfront Förlag, Eriksson&Lindgren och Berghs

⁶ Källa: Svensk Bokhandel nr 13. 1997.

⁷ Källa: Per Gedín, Litteraturen i verkligheten.

Bilden finns endast i den tryckta versionen

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1997.

förlag samt äger 50 % i bokklubben Clio och 49 % i Barnens Bokklubb. Rabén har även en egen barnbokklubb Barnens Bästa. Hösten 1997 köpte KF Media Norstedts förlag av Liber-koncernen och blir därmed också delägare i Månadens Bok och Böckernas Klubb. Hösten 1997 såldes Barnens Bästa till Barnens Bokklubb.

Finns endast i den tryckta versionen

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1996.

Verbum, f.d. "Diakonistyrelsens bokförlag" har från att i huvudsak varit ett kristet förlag alltmer sekulariserats. I dag har förlaget en omsättning på omkring 230 miljoner kronor. Köpet av läromedelsförlaget Gleerups har bidragit till Verbums expansion. I dag står Gleerups för ungefär 60 % av omsättningen. Verbum har även förvärvat Förlagshuset Gothia och senare LIC förlag. I dag står utgivningen för läromedel till yrkesverksamma inom vård, skola och socialtjänst för drygt 10 % av omsättningen. Verbumkoncernen omfattar förlagen LIC, Gleerups, Cordia, Förlagshuset Gothia, Verbum förlag och Förlags AB Nytt Liv.

Bilden finns endast i den tryckta versionen

Källa:Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1995.

Egmont Richter AB, som har sin bas i Malmö, är ett av flera självständiga bolag inom den multinationella danska stiftelsen Egmontkoncernen. En del av vinsten går till välgörande ändamål.⁸ År 1995 omsatte förlaget Egmont Richter AB 144 miljoner kronor. Enligt uppgift från Egmont härrörde 96 miljoner från försäljning av barn- och ungdomsböcker. Egmontgruppen totalt (här ingår bl.a. Hemmets Journal och vissa utgivningsrättigheter till Kalle Anka & Co för Sverige, Danmark och Norge) omsatte år 1995 drygt 7 miljarder kronor och vinsten var 334 miljoner kronor. Egmontgruppen finns representerad i 24 länder med totalt 106 bolag och sysselsatte 1996 motsvarande 3 485 heltidstjänster. Fyra affärsområden: serietidningar, veckotidningar, böcker och Nordisk film svarade förra året för omkring en fjärdedel vardera av gruppens omsättning.⁹

⁸ Egmont H Petersen ville hjälpa ogifta mödrar och hans ättlingar grundade fonden år 1920. År 1996 delades 20 miljoner danska kronor ut.

⁹ Källa: Svensk Bokhandel Nr 18, 1996.

Bilden finns endast i den tryckta versionen

Källa: Svensk Bokhandel. Uppgifterna avser år 1995.

Beräkningar som Svenska Förläggareföreningen gör över medlemsförlagens försäljning av barn- och ungdomsböcker visar att år 1995 uppgick omsättningen till ca 180 miljoner kronor. Egmont Richter AB hade samma år en omsättning av barn- och ungdomsböcker på 96 miljoner kronor.

Egmont Richter AB ger ut ca 250 titlar per år. Förlaget har ett tiotal bokklubbar, bl.a. Kalle Anka-Klubben, Mina första faktaböcker och Barbie-klubben. År 1995 utgjorde försäljningen från bokklubbarna 74 % av omsättningen.¹⁰

Bra Böcker hade år 1995 en omsättning på omkring 350 miljoner kronor. Under år 1996 sjönk omsättningen, enligt uppgift, till ca 300 miljoner kronor. Bra Böcker, som bl.a. ger ut Nationalencyklopedin och familjlexikonet Lexikon 2000, ingår i publiceringsföretaget International Masters Publishers A/S (IMP). IMP är verksamma i 17 länder och antalet anställda uppgår till 1 450 personer. IMP hade 1995/96 en omsättning på 774 miljoner dollar, motsvarande 6,1 miljarder svenska kronor. Förlaget säljer mest via bokklubbarna, men satsar på att öka försäljningen till bokhandeln.¹¹ Enligt uppgift till utredningen uppgick bokklubbsförsäljningen år 1995 till 830 000 exemplar och 1 200 000 exemplar år 1996. Under hösten 1997 kommer Nationalencyklopedin ut på cd-rom. Förlaget avser att minska den skönlitterära utgivningen från 100 titlar till 20 titlar per år.

Tabell 5:1. Bra Böckers bokutgivning i Sverige

Kategori	Tryckta ex. 1995	Sålda ex. 1995	Tryckta ex. 1996	Sålda ex. 1996
Skönlitteratur	1 136 467	515 969	794 098	794 950
Facklitteratur	1 220 194	678 960	983 322	898 276
Barn- och ungdomsböcker	19 819	10 369	16 901	22 561
Nationalencyklopedin	358 880	326 171	540 082	361 930

Källa: Bra Böcker.

¹⁰ Enligt underhandsuppgift från förlaget.

¹¹ Källa: Svensk Bokhandel Nr 6, 1997.

5.3 Medelstora och mindre förlag

De medelstora och mindre förlagens struktur liknar de stora förlagskoncernernas. Genom delägande och samarbete försöker de hitta effektiva vägar ut till konsumenterna. Några har egna bokklubbar eller tidskrifter, startar gemensamma multimedieföretag eller söker sig ut på Internet. Det statliga utgivningsstödet har haft stor betydelse för mindre och medelstora förlag när det gäller utgivningen av kvalitetslitteratur. Både av ekonomiska skäl och ur marknadsföringssynpunkt är det angeläget för dem att få in sina böcker i de stora allmän- och barnbokklubbarna. I vissa fall kan de mindre s.k. nischbokklubbarna utgöra en viktig försäljningskanal.

En allmän uppfattning bland små och medelstora förlag är att man har en konkurrensnackdel gentemot de stora förlagens försäljnings- och marknadsföringsresurser. Många medelstora och små förlag har svårigheter att nå ut med sina böcker till bokhandelskedjorna. Av bilaga 15 framgår att det finns ett stort antal förlag som riktar sig direkt till konsumenten och därigenom inte ingår i den traditionella bokmarknaden. Alltfler börjar utnyttja Internet som en väg att nå ut till köparna och några har startat egna Internetbokhandlar. För barnboks-förlagen utgör exporten en viktig del av den totala försäljningen.

De medelstora och mindre allmänförlagen ger ut såväl skön- som facklitteratur, ibland i kombination med barnboksutgivning. Några är dock renodlade barnboks-förlag.

De medelstora förlagen

De tolv förlag som utredningen valt att närmare beskriva har en sammanlagd omsättning på ca 220 miljoner kronor och ger sammanlagt ut ca 700 titlar per år.

B. Wahlströms Bokförlag har en omsättning på 77 miljoner kronor. Förlaget ger årligen ut ca 250–300 titlar (skön- och facklitteratur för vuxna samt barn- och ungdomslitteratur). Tyngdpunkten ligger på bred underhållningslitteratur. *B. Wahlströms* har tre egna bokklubbar – Fantasy-klubben, Läslusen, som riktar sig till mindre barn, och Wahlströms ungdomsbokklubb. Förlaget är delägare i den nystartade Internetbokhandeln.se och äger 95 % av distributionsföretaget Förlagssystem. Dessutom äger förlaget Kungsholmens Bokhandel i Stockholm.

Ordfront Förlag har, mycket tack vare sin succéförfattare Henning Mankell, en omsättning på 29,5 miljoner kronor. Förlaget ger ut skönlitteratur (bl.a. litteratur från tredje världen), facklitteratur, reportage- och reseböcker samt handböcker i skrivande. Tidskriften *Ordfront*

magasin är en medlemstidskrift för Kulturföreningen Ordfront som har ca 12 000 medlemmar. Medlemskapet ger tillgång till en bokklubb. Föreningen bedriver även kultur- och kursverksamhet. Ordfront Förlag ägs till 45 % av Rabénförlagen.

Bokförlaget Opal är ett renodlat barnboksförlag som ger ut 35-40 titlar per år. Omsättning uppgår till drygt 19 miljoner kronor. En betydande del av försäljningen utgörs av export. Opal samarbetar med Gammafon när det gäller multimedieproduktion. I denna produktion ingår bl.a. cd-rom med Pettson-böckerna av Sven Nordquist, Opals mest framgångsrike författare/tecknare. Opal äger 49 % i Barnens Bokklubb och är delägare i Berghs Förlag.

Bokförlaget Atlantis är den ledande utgivaren av historiska böcker. Omsättningen uppgår till drygt 17 miljoner kronor. Man ger också ut skönlitteratur, huvudsakligen från de nordiska länderna och facklitteratur och har en stor klassikerutgivning. Bland författarna kan nämnas Peter Englund. Atlantis ger ut ca 40 titlar per år och äger 50 % i bokklubben Clio. Atlantis ger också ut tidskriften Fenix.

Alfabeta Bokförlag har utgivning av både vuxen- och barnlitteratur och ger ut ca 40 titlar per år. Barn- och ungdomsböckerna svarar för 2/3 av omsättningen på drygt 14 miljoner kronor. Förlaget har en växande exportförsäljning av barnböcker. Alfabeta är delägare i Gammafon. Förlaget ger också ut multimedia, dvs. cd-rom, både via Gammafon Multimedia och tillsammans med Bokförlaget Opal. Alfabeta är delägare i Internetbokhandeln.se.

Trygve Carlssons Bokförlag, med 13 miljoner kronor i omsättning, har specialiserat sig på fackböcker för vuxna och ger ut ca 100 titlar per år. En stor del av utgivningen är s.k. beställningsverk, t.ex. åt universitetet och produktionen sker ofta i samarbete med andra. Förlaget har så gott som helt övergivit utgivningen av skönlitteratur, med undantag av kriminalromaner.

Bokförlaget T. Fischer & Co, med drygt 13 miljoner kronor i omsättning, ger ut såväl skön- som facklitteratur för vuxna och är delägare i Böckernas Klubb.

Berghs Förlag, med knappt 9 miljoner kronor i omsättning, har specialiserat sig på populärvetenskapliga faktaböcker för både barn och vuxna och ger ut 40-50 titlar. Förlaget är delägare i Böckernas Klubb. Opal och Rabénförlagen är delägare i Berghs Förlag.

Gedins Förlag, med drygt 8 miljoner kronor i omsättning, ger ut ca 20 titlar per år. Inriktningen är utpräglat skönlitterär med en utgivning av både romaner och poesi för vuxna. Per Gedin är delägare i Månadens Bok och Pocket-Shop.

Brombergs Förlag, med drygt 8 miljoner kronor i omsättning, ger ut 20–25 titlar per år, främst skön- och facklitteratur för vuxna, men även några barnböcker. Förlaget ingår i Kinneviks Moderna Tider Media.

Brutus Östlings Bokförlag Symposion, omsätter knappt 7 miljoner kronor, och ger ut 60–70 titlar per år av skön- och facklitteratur för vuxna. Förlaget har två egna bokklubbar, Moderna Tänkare och Ate-neum. Förlaget har i kontakter med utredningen framhållit att de ökande portokostnaderna inneburit stora svårigheter att driva bokklubbar, och omöjliggjort större utskick av kataloger och reklam. I synnerhet drabbas klubbarnas medlemmar i Norge, som betytt mycket för förlaget.

Eriksson & Lindgren Bokförlag omsätter drygt 5 miljoner kronor och är ett renodlat barnboksförlag, till 39 % ägt av Rabénförlagen. Förlaget är inriktat på biblioteksinköp och ger ut ca 20 titlar kvalitetsböcker och har många debutanter på sin utgivningslista.

Multimedia

De stora förlagen har antingen införlivat multimedieproduktionen i sin allmänna förlagsverksamhet (Norstedts och Verbum) eller skapat nya självständiga enheter (Bonniers med Bonniers Multimedia och Ahead Media, Rabénförlagen med Rabén Multimedia, Natur och Kultur med Nya medier, Alfabeta med Gammafon Multimedia). Bland multimedieproducenterna utanför bokförlagen kan nämnas Levande Böcker, som också samarbetar med Rabén&Sjögren, Microsoft, Telia, BMG/IQ Media, Studentlitteratur och Young Genius.

I vissa fall ingår produktion av kassettböcker som en del i förlagsverksamheten, t.ex. Bakhåll för vuxna och Alfabeta, som är delägare i Gammafon, med en stor utgivning och produktion av musik- och berättarsagor på CD och kassett för barn. *Iris Förlag* är det enda renodlade kassettboksförlaget och omsätter 22 miljoner kronor. Förlaget har hittills givit ut drygt 400 titlar i oförkortade kassettversioner. Produktionen omfattar både skön-, fack- och barn- och ungdomslitteratur. Under hösten 1997 startar en ny utgivningslinje med s.k. Audio Pocket, som är en kopia av den amerikanska kassettboken med bred underhållningskaraktär. Förlaget driver också Lyssnarklubben som har 23 000 medlemmar.

De mindre förlagen

Ett antal ”små förlag” har gått samman i organisationen Nordiska Föreningen för Mindre Förlag (NOFF). Under våren 1997 genomförde föreningen en enkätundersökning bland sina 65 medlemmar. Enkäten besvarades av 40 förlag. Den sammanlagda omsättningen för dessa 40 förlag uppgick till 62 miljoner kronor år 1996. Antalet nya titlar var 196. Året före, 1995, gavs lika många titlar ut men omsättningen var lägre och uppgick till 57 miljoner kronor. För år 1997 har man budgeterat med en omsättning på 72 miljoner kronor och en utgivning av 238 titlar.

Många av de små förlagen har beviljats litteraturstöd för flera av sina titlar.

Tabell 5:2. Utgivning från 40 stycken små förlag. Antal titlar som beviljats litteraturstöd

	1996	1995	1994
Antal titlar som beviljats stöd	66	87	80
Totalt antal utgivna titlar	196	196	207
Andel stödda titlar av totala utgivningen	34 %	44 %	39 %

Källa: NOFF.

Litteraturstödet går huvudsakligen till förlag med en omsättning över en miljon kronor. År 1996 stod de tolv förlag som hade en omsättning över en miljon för inte mindre än 90 % av omsättningen och 73 % av de litteraturstödda titlarna. Dessa tolv förlag, som också är de mest etablerade bland de små förlagen, får i genomsnitt litteraturstöd för inte mindre än 70 % av sina titlar. Detta visar på stödets betydelse för denna kategori förlag. Motsvarande siffra för hela kategorin små förlag är att stödandelen uppgår till 35–45 %.

När det gäller distributionen har fyra av förlagen (med en omsättning över miljonen) bokhandel, bokklubb samt bibliotek som sina huvudkanaler. De övriga åtta har i sina svar uppgett att man i första hand sprider sin utgivning genom egna kanaler som bokklubb, profile-rad direktförsäljning, tidskrift eller abonnemang.

Totalt gav de 40 förlag som besvarade NOFF:s enkät ut 837 titlar mellan åren 1994 och 1997. Av dessa var 262 översättningar, varav 123 skönlitterära och 139 facklitterära.

NOFF menar att egna försäljnings- och distributionskanaler, god kunskap om sina egna läsare och ett oberoende av de stora etablerade försäljningskanalerna är bra grundförutsättningar för mindre förlags överlevnad. Vidare betonas litteraturstödet betydelse för denna typ av förlag.

Flera små förlag har gått samman och bildat *Förlagshuset i Göteborg*. Under år 1997 beviljade Stiftelsen Framtidens kultur 2 miljoner kronor till projektet, som också fått stöd från EU. Tanken är att medlemsförlagen genom samverkan skall skapa bättre förutsättningar för sina respektive verksamheter genom tillgång till gemensam teknik, marknadsföring och distribution, och därigenom öka sina chanser att kunna fortsätta arbeta i en bransch stadd i stor förändring. Bland motiven till bildandet av Förlagshuset anges:

- Den pågående strukturförändringen i bokbranschen som drabbar de mindre förlagen hårt.
- Förlagshuset skall vara en litterär mötesplats som gagnar diskussion, yttrandefrihet och kulturellt utbyte.
- På grund av den ökande ägarkoncentrationen inom all media blir den breda utgivning med hög kvalitet som de mindre förlagen står för allt viktigare – samtidigt som den får allt svårare att nå ut till läsarna.
- Småförlagen måste möta förändringar i branschen med nytänkande.
- Den geografiska närheten mellan författare, översättare och förlag är viktig för valet av vilka böcker som skall komma ut.

Förlagshuset är en självständig juridisk person. Förlagen blir medlemmar och får tillgång till tjänster som distribution, avancerad teknisk utrustning och marknadsföringsförutsättningar som lokal för utställning, författarframträdanden, gemensamma mässprojekt etc. Startkostnaderna är beräknade till 2,6 miljoner kronor. Förlagshuset är en av tre svenska parter i ett EU-projekt, inom ramen för Leonardoprogrammet, kring nya former för produktion och distribution av böcker. I projektet ingår, förutom Sverige, Grekland och Storbritannien. De andra parterna från Sverige är Bibliotekshögskolan i Borås och Svenska Förläggareföreningen. Projektet samordnas av Statens kulturråd.

5.4 Förlagens utgivning

Sverige har internationellt sett en stor bokutgivning och är bland de länder i Europa som har störst utgivning i förhållande till sin folkmängd. Fram till år 1990 ökade den totala bokutgivningen i Sverige. Under senare år har dock ökningen avtagit. År 1995 minskade bokutgivningen jämfört med året före. 1996 års siffror visar återigen på en ökning. Totalt utgavs då 10 654 böcker¹², en ökning med 6 % jämfört med året innan. Den definition som ligger till grund för Bibliografiska institutets statistik är emellertid mycket allmän. Definitionen av begreppet bok lyder "icke-periodisk litteratur omfattande minst 49 trycksidor". Svensk Bokförteckning redovisar också registrerade publikationer (här ingår även broschyrer¹³) fördelade på olika ämnesområden.

¹² Källa: Svensk Bokförteckning.

¹³ Broschyr; publikation under 49 sidor, enligt Svensk Bokförteckning.

Tabell 5:3. År 1996 registrerade böcker och broschyrer fördelade efter ämnesområde

Ämnesområde	Böcker och broschyrer ¹⁴
Bok- och biblioteksväsen	160
Allmänt och blandat	270
Religion	454
Filosofi och psykologi	327
Uppfostran och undervisning	462
Språkvetenskap	461
Litteraturvetenskap	189
Skönlitteratur, svensk i original	865
Skönlitteratur, utländsk i svensk översättning	934
Skönlitteratur, övrigt	105
Konst, musik, teater och film	492
Arkeologi	66
Historia	261
Biografi och genealogi	320
Etnografi, socialantropologi och etnologi	101
Geografi	528
Samhälls- och rättsvetenskap	1 591
Teknik, industri och kommunikation	1 133
Ekonomi och näringsväsen	1 446
Idrott, lek och spel	199
Militärväsen	64
Matematik	95
Naturvetenskap	752
Medicin	1 205
Musikalier	20
Böcker för barn och ungdom	
svensk skönlitteratur	304
utländsk skönlitteratur	452
övriga	240
Summa	13 496

Källa: Svensk Bokförteckning.

¹⁴ Under år 1996 uppgick antalet utgivna böcker till 10 654 och antalet utgivna broschyrer till 2 842.

Av tabellen framgår att knappt 2 000 skönlitterära böcker eller broschyrer och knappt 1 000 barn- och ungdomsböcker registrerades år 1996. Inom området samhälls- och rättsvetenskap, teknik, industri och kommunikationer samt ekonomi och näringsväsen utgavs drygt 4 000 böcker eller broschyrer. I denna statistik ingår alltså även broschyrer mellan 16 och 48 sidor och en stor mängd publikationer, som normalt inte betraktas som böcker, utan snarare har karaktären av specialtidsskrifter. Tabellen ger dock en fingervisning om utgivningsvolymen för olika genrer.

Svenska Förläggareföreningen tar sedan 1973/74 in statistiska uppgifter över *medlemsförlagens* utgivning och försäljning av allmänlitteratur (A-böcker). Läroböcker och massmarknadslitteratur ingår inte. De stora förlagen Bra Böcker och Egmont-Richter är ej medlemmar i Förläggareföreningen och deras siffror ingår därför inte heller i föreningens statistik. Statistiken är en förlagsstatistik och de försäljningsvärden som anges är förlagens fakturerade värden till återförsäljarna.

Enligt Förläggareföreningens statistik utkom 3 586 nya titlar 1996.¹⁵ Skillnaden mellan Svensk Bokförtecknings siffror och Förläggareföreningens beror på att Förläggareföreningens siffror endast avser medlemsförlagens utgivning av allmänlitteratur. Varken läroböcker eller s.k. massmarknadslitteratur finns med.

¹⁵ Källa: Svenska Förläggareföreningen. Branschstatistik 1996.

Tabell 5:4. Nya titlar och nya upplagor uppdelade på litteraturkategorier enligt Förläggareföreningens statistik

Litteraturkategori	1996	1994	1991/92	1985/86
Skönlitteratur				
Lyrik och dramatik	70	75	74	88
Annan svensk skönlitteratur	285	328	312	287
Annan översatt litteratur	300	325	373	405
Summa original	655	728	759	780
Omtryck i ny form pocket ¹⁶	239	227	257	208
Övrigt omtryck	223	221	218	205
Summa omtryck i ny form	462	448	475	413
Summa skönlitteratur	1 117	1 176	1 234	1 193
Barn och ungdomsböcker				
Svenska	307	278	244	210
Översättning	319	322	407	342
Summa original	626	600	651	552
Omtryck i ny form pocket	2	19	6	18
Övrigt omtryck	93	111	115	79
Summa omtryck i ny form	95	130	121	97
Summa barn- och ungdomsböcker	721	730	772	649
Facklitteratur				
Svenska original	1 204	1 036	–	–
Översättning	310	326	–	–
Summa original	1 514	1 362	1 108	1 141
Omtryck i ny form pocket	41	22	45	50
Övrigt omtryck	114	145	54	79
Summa omtryck i ny form	155	167	99	129
Summa facklitteratur	1 669	1 529	1 207	1 270
Elektronisk utgivning	55			
Uppslagsverk	24	11	3	21
Total utgivning	3 586	3 446	3 216	3 133

Källa: Förläggareföreningens statistik 1996.

¹⁶ Motsvarar benämningen ”reprint”.

Av tabellen framgår bl.a. att andelen *skönlitteratur* av den totala utgivningen har minskat från 38 % år 1985/86 till 31 % år 1996. Utgivningen av skönlitteratur uppgick år 1996 till 1 117 titlar. Detta är den lägsta siffran på tio år.

När det gäller *facklitteraturen* visar Förläggareföreningens statistik att utgivningen av facklitteraturen har ökat både i absoluta tal och som andel av den totala utgivningen. Under en tioårsperiod har facklitteraturen ökat sin andel av den totala utgivningen från 40 % 1985/86 till 46 % år 1996. Räknat i antal titlar ökade utgivningen av facklitteratur från 1 270 titlar 1985/86 till 1 669 titlar år 1996. Mellan åren 1995 och 1996 har antalet ökat med 100 titlar. Antalet nya titlar inom genren facklitteratur är därmed det högsta på tio år. Det förefaller alltså vara en tydlig tendens till att skönlitteraturen går tillbaka medan facklitteraturen ökar.

Utredningens egen undersökning stärker bilden av att facklitteratur spelar en mycket stor roll i utgivningen.

Av Förläggareföreningens medlemmars totala utgivning för åren 1985/86 och 1996 utgör utgivningen av *barn- och ungdomslitteratur* omkring 20 %. Sett över en tioårsperiod har utgivningen av antalet barn- och ungdomsböcker ökat från 649 titlar år 1985/86 till 721 titlar år 1996. Däremot har utgivningen av barn- och ungdomslitteratur minskat med 100 titlar mellan åren 1995 och 1996. År 1996 gavs 721 titlar ut medan siffran för år 1995 var 827 titlar.

Tabell 5.5. Utgivning i antal titlar (avseende nyutgivning) samt utgivning och försäljning i antal volymer enligt Förläggareföreningens statistik

	1996	1995	1994	1990/91	1985/86
Totalt antal nya titlar och nya upplagor	3 586	3 578	3 446	3 303	3 133
Antal tryckta volymer 1 000-tal ex	23 094	25 337	24 118	28 849	27 803
Antal tryckta volymer per titel 1 000-tal ex	6,4	7,1	7,0	8,7	8,9
Antal sålda volymer i 1 000-tal ex	14 157	15 205	14 710	17 550	16 731
Antal sålda volymer per titel 1 000-tal ex	3,9	4,2	4,3	5,3	5,3

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik.

Av tabellen framgår att antalet tryckta volymer har minskat med 12 % på tio år. Under år 1996 trycktes således 23,1 miljoner böcker jämfört med 27,8 miljoner år 1985/86. Antalet sålda volymer har gått ner med 15 % under samma period från 16,7 miljoner exemplar år 1985/86 till 14,2 miljoner år 1996.

Det genomsnittliga antalet tryckta volymer per titel har minskat från 8 900 till omkring 6 400 på tio år. Antalet sålda volymer per titel har, enligt Förläggareföreningens siffror, minskat under de senaste tio åren från 5 300 1985/86 till 3 900 år 1996.

Tabell 5.6. Sålda volymer ny utgivning uppdelad på litteraturkategorier

Litteraturkategori	1996 milj.kr.	1995 milj.kr.	1991/92 milj.kr.
Skönlitteratur	6,4	6,9	7,6
Barn- och ungdomsböcker	3,3	3,3	4,1
Facklitteratur	4,3	4,8	4,3
Totalt	14,2	15,2	16,0

Källa: Svenska Förläggareföreningen.

För de olika kategorierna kan uppmärksammas att försäljningen av barn- och ungdomslitteratur minskat under 1990-talet, från 4,1 miljoner exemplar budgetåret 1991/92 till 3,3 miljoner exemplar år 1996. Antalet sålda volymer inom skönlitteraturen har minskat från 7,6 miljoner exemplar år 1991/92 till 6,4 miljoner exemplar år 1996. Antalet sålda volymer inom facklitteraturen ligger på 4,3 miljoner vid både tillfällena, medan antalet sålda volymer år 1995 uppgick till 4,8 miljoner.

Tabell 5.7. Antalet tryckta volymer per titel för olika litteraturkategorier (tusental)

Litteraturkategori	Antal tryckta volymer per titel 1996	Antal tryckta volymer per titel 1991/92
Skönlitteratur	8,5	9,8
Barn- och ungdomsböcker	7,1	9,6
Facklitteratur	4,9	6,6
Totalt	7,0	8,5

Källa: Svenska Förläggareföreningens statistik

Antalet titlar har ökat men de genomsnittliga upplagorna har sjunkit. Det genomsnittliga antalet sålda volymer per titel har minskat. Detta i sin tur påverkar förlagens ekonomi då kostnadstäckningen (utslaget på alla titlar) blir sämre.

När det gäller förhållandet mellan antalet tryckta och antalet sålda volymer, kan noteras att skillnaden minskat. I mitten av 1980-talet

uppgick antalet osålda exemplar till ungefär 11 miljoner volymer och i dag är motsvarande siffra knappt 9 miljoner volymer.

Utredningen har låtit undersöka utgivningen av de titlar som erhållit litteraturstöd under perioden 1995/96. Resultatet av undersökningen redovisas i bilaga 7 och presenteras kort i avsnitt 8.1.3. De titlar som erhöll litteraturstöd under perioden trycktes totalt i närmare 3,2 miljoner exemplar. Omkring 10 % av de titlar som fått stöd hade en upplaga på mer än 10 000 tryckta exemplar. Några få titlar trycktes i över 50 000 exemplar, medan ca 50 % av de stödda titlarna hade en upplaga under 3 000 exemplar. Den genomsnittliga försäljningen (under det första året) för de litteraturstödda titlarna låg på 67 % av framställd upplaga.

5.5 Fakturerad försäljning

Den totala marknaden för allmänlitteratur uppgår enligt Svenska Förläggareföreningens beräkningar till 3,2 miljarder kronor exkl. moms. Motsvarande siffra för år 1995 var 3,5 miljarder kronor. Förläggareföreningen uppskattar att den totala försäljningen av allmänlitteratur har minskat med 4,9 % mellan åren 1995 och 1996. Den särskilda analys som utredningen låtit göra av bokmarknaden, och som återfinns i bilaga 6, ger en annan bild av den totala omsättningen.

Tabell 5:8. Försäljning uppdelad på olika kategorier(miljoner kronor)¹⁷

Kategori	1996	1995	1994	1993	1992/93	1990/91
Skönlitteratur	645	672	650	680	718	643
Barn- och ungdomslitt..	223	179	180	188	195	176
Facklitteratur	661	668	687	605	556	534
Totalt	1 613	1 582	1 562	1 502	1 477	1 399

Källa: Svenska Förläggareföreningen. Statistiken avser de förlag som är medlemmar i Förläggareföreningen.

¹⁷ Förlagen redovisar F-priser vid försäljning till återförsäljare och konsumentpris vid direktförsäljning. Enligt underhandsuppgift från Förläggareföreningen upptar direktförsäljning samma andel oavsett litteraturkategori. Sammantaget uppgår direktförsäljningen till 36 % för år 1996.

För år 1996 uppgick enligt tabell 5:8 den totala försäljningen till 1,6 miljarder kronor (exkl. moms), vilket innebar en ökning med 2 % mellan åren 1995 och 1996. Att tabell 5:8 uppvisar en försäljningsökning, medan Förläggareföreningen bedömer att den totala försäljningen minskat, förklaras av det faktum att förlagen redovisar sin försäljning i olika priser.

När det gäller försäljningsstatistiken redovisar förlagen direktförsäljning i konsumentpriser medan försäljningen till återförsäljare redovisas i förlagsnettopriser. År 1996 utgörs 61 % av totalsumman av förlagsnettopriset, och resten av försäljningssumman uttrycks i priserna i konsumentledet exkl. moms. Detta betyder att om fördelningen mellan direktförsäljning och försäljning till återförsäljare ändras mellan åren påverkar detta även totalsumman. Någon rensning av materialet i detta avseende sker inte. Det framgår inte av Förläggareföreningens publicerade statistik om fördelningen mellan direktförsäljning och återförsäljare skiljer sig åt mellan olika litteraturkategorier. Det är sannolikt att direktförsäljningen av skönlitteratur är större än den av facklitteratur.

Den minskade försäljningen av facklitteratur mellan åren 1995 och 1996 beror enligt uppgift från Förläggareföreningen uteslutande på förändringar i redovisningen. Siffrorna beror alltså inte på en minskad försäljning av facklitteratur inom branschen som helhet.

Ökningen av barn- och ungdomsbokförsäljningen på 25 % har inte orsakats av en försäljningsökning utan beror på förändringar i redovisning. År 1996 redovisas nämligen för första gången också barnboks-försäljningen från två stora bokklubbar.

5.6 Den statistik som redovisas i dag

Svenska Förläggareföreningens statistik omfattar endast föreningens medlemsförlag. I dag görs inga kontinuerliga undersökningar av hela bokförlagsmarknaden i Sverige. Som ett moment i sin statistik redovisar Förläggareföreningen en uppskattning av den svenska bokmarknaden. I dag uppskattas föreningens medlemmar omfatta ca 70 % av den totala marknaden i ekonomiska termer. Denna uppskattning baseras på offentliga uppgifter från 1960- och 1970-talet. År 1966 svarade medlemsförlagen hos Förläggareföreningen för 80 % av den fakturerade nettoförsäljningen av allmänlitteratur. År 1970 svarade medlemsföretagen för 71 % av den fakturerade försäljningen.

Föreningens statistik omfattar uppgifter om medlemsförlagens försäljning uppdelad på kundgrupper, litteraturkategorier, antal utgivna titlar samt utgivning och försäljning i antal volymer uppdelade på litte-

raturkategorier. Bortfallet är endast 1 % av medlemsförlagens sammanlagda omsättning, enligt uppgift från Förläggareföreningen.

Tidigare innehöll Förläggareföreningens statistik en sammanställning över returernas andel av försäljningen till återförsäljare. Denna har emellertid tagits bort eftersom många förlag i sina redovisningssystem inte kan skilja ut alla slags returer. Förläggareföreningen uppskattar att bokhandelsreturerna för de flesta förlag ligger på 15–20 %.

5.7 Den svenska bokmarknaden

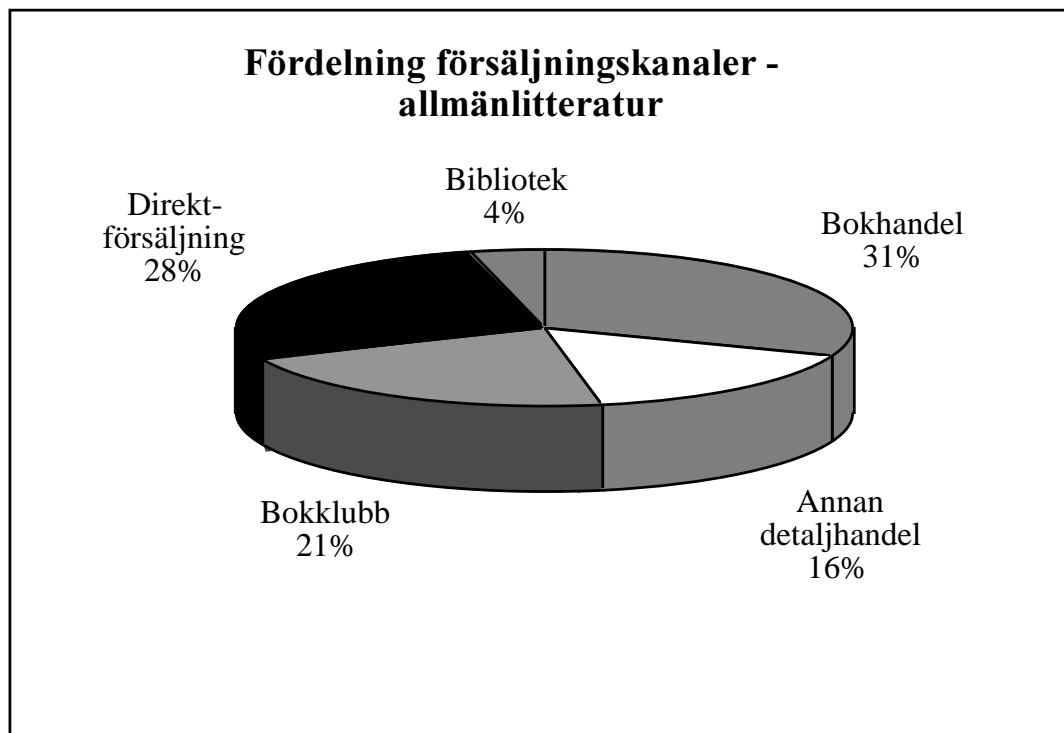
För att få en uppskattning av omfattningen av all bokförsäljning i Sverige har utredningen låtit genomföra en enkätundersökning. En sammanställning av resultatet presenteras i bilaga 6. Samtliga företag, alltså även de som inte är medlemmar i Svenska Förläggareföreningen, som enligt Svensk Näringsgrensindelning (SNI-kod) omfattar förlagsverksamhet har tillställts enkäten. Enkäten innehöll ett antal frågor rörande bokförsäljningen. De 413 förlag som ingår i undersökningen uppvisar en fakturerad försäljning på 1,7 miljarder kronor exkl. moms. I denna försäljning ingår även multimedia. Av enkätsvaren framgår att drygt hälften av försäljningen från dessa 413 förlag avser facklitteratur. Om även datalitteratur och multimedia inräknas blir andelen närmare 70 %. Barn- och ungdomslitteraturen svarar för omkring 10 % och enligt enkätsvaren uppgår den fakturerade försäljningen till 170 miljoner kronor exkl. moms för denna genre.

Den genomförda enkätundersökningen visar att den totala handeln med böcker i Sverige uttryckt i konsumentvärde inkl. moms skulle kunna uppskattas till 5,3 miljarder kronor. Om läromedel och bokimport medräknas kan den totala bokkonsumtionen beräknas till ca 7 miljarder kronor. Förläggareföreningen uppskattar den svenska bokkonsumtionen inkl. moms och tryckta läromedel till 5,7 miljarder kronor.

Skillnaden mellan Svenska Förläggareföreningens beräkning av den totala marknaden och ovan redovisade enkätresultat ligger i vad som medräknats som förlag. Utredningens enkät har gått ut till företag som enligt Svensk Näringsgrensindelning omfattar förlagsverksamhet. Förläggareföreningen begränsar sig till att uppskatta marknaden till ca 250 förlag som enligt föreningens uppfattning är att betrakta som professionella förlag som agerar på den gängse kommersiella marknaden. Förläggareföreningen tar inte in uppgifter om importen. Som framgår av bilaga 6 har förlagen utanför Förläggareföreningen en annan inriktning. Direktförsäljning till konsument och andelen facklitteratur har en större

andel jämfört med de förlag som är medlemmar av Förläggareföreningen.

Diagram 5.1. Fördelning på distributionskanaler av allmänlitteratur.
Beräkning av den totala marknaden

5.8 Läromedelsförsäljningen

Föreningen Svenska Läromedelsproducenter (FSL) är en branschorganisation för svenska läromedelsproducenter. I dag har föreningen 30 medlemmar vars verksamhet i huvudsak utgörs av utgivning av läromedel i form av tryckta läromedel, AV-läromedel, datamjukvara och liknande upphovsrättsligt skyddat material. Enligt föreningen svarar föreningens medlemmar för 95 % av försäljningen av tryckta läromedel i Sverige.

Tabell 5:9. Försäljning av läromedel fördelad på skolform eller motsvarande, exkl. moms i tkr

Stadium	1995	1996	Skillnad i procent	Andel av total försäljning 1996
Förskola	3 308	2 961	-10,49	0,25
Grundskola klass 0-3	135 630	143 094	5,55	12,25
Grundskola klass 4-6	140 396	145 370	3,54	12,44
Grundskola klass 7-9	180 867	184 311	1,9	15,78
Gymnasieskola, Komvux	455 362	429 392	-5,7	36,75
Högskola	162 306	152 286	-6,17	13,03
Övrig försäljning	120 201	110 923	-7,7	11,
Total	1 198 071	1 168 337	-2,48	

Källa: FSL

Enligt den branschstatistik som FSL tar fram uppgick den totala försäljningen till 1 161 miljarder kronor exkl. moms år 1996. Detta innebar en minskning från året före med 2,5 %. Granskar man fördelningen mellan olika stadier så finner man att försäljningen av läromedel avsedda för gymnasieskolan och Komvux minskade med 5,7 % mellan åren 1995 och 1996. Däremot har läromedels-

försäljningen till grundskolan ökat mellan åren 1995 och 1996. Detta beror främst på att elevantalet ökat med ca 20 000 elever. En redovisning av hur kommunerna hanterar läromedelsförsäljningen ges i kapitel 6.

Kostnaden för en elev i grundskolan uppgick år 1995 till 50 300 kronor. Kostnaden för läromedel och utrustning uppgår till 2 000 kronor, varav kostnaden för läroböcker uppgår till 500 kronor per år. Enligt FSL har kommunernas kostnader för undervisningen minskat med 17 % mellan åren 1991 och 1995. Mellan åren 1988 och 1996 har inköpen av läromedel per elev minskat med 12 % i fasta priser.¹⁸

¹⁸ Källa: Skolan i siffror 1996. Skolverket.